

2024 Styczeń
Czerwiec

Raport monitorujący sytuację dzieci uchodźczych z Ukrainy

03	Wstęp
04	Metodologia
05	Dane demograficzne
06	Ryzyka
16	Czynniki ryzyka
25	Czynniki ochronne
29	Wnioski

Spis treści

- 03** Wstęp
- 04** Metodologia
- 05** Dane Demograficzne
- 06** Ryzyko 1: *Bullying* oraz przemoc rówieśnicza w szkole
- 10** Ryzyko 2: Praca dzieci
- 13** Ryzyko 3: Zaburzenia lękowe i psychiczne
- 16** Czynniki Ryzyka
- 24** Percepcja Bezpieczeństwa
- 25** Czynniki Ochronne
- 29** Wnioski
- 31** Zalecenia
- 32** Bibliografia

Analiza i opracowanie raportu: Dr Natalia Szulc, Protection Analysis Manager

Zbiór danych: PM Officers

Dariia Zalevski, Olha Liuta, Vira Yevtushenko oraz Illia Tkachenko

Oprawa wizualna: Illia Tkachenko

RESCUE.ORG

Strona tytułowa:

Autorka zdjęcia: Luna Vieira dla IRC

12 Kwietnia 2023 – Salzgitter-lebenstedt, Niemcy. Balony z afirmacjami wykonane ręcznie przez rodziców uczniów szkoły podstawowej w Ostertaal.

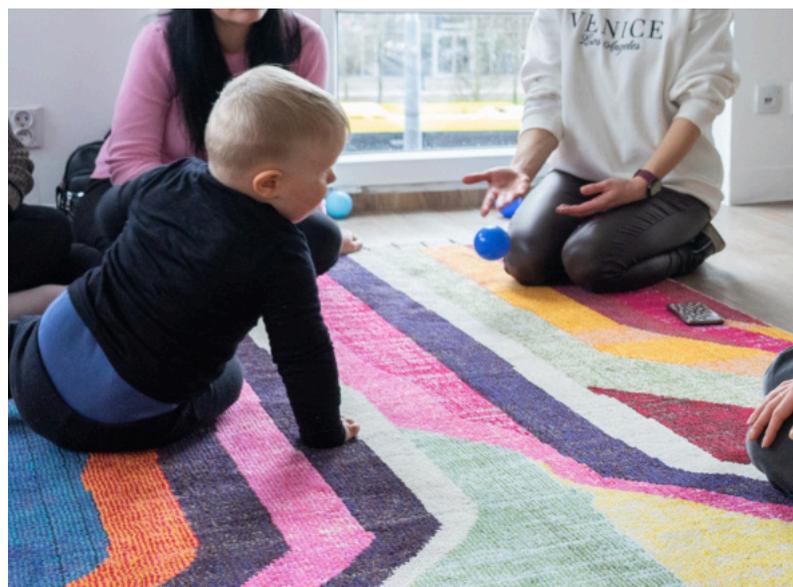
Szacuje się, że ponad połowa ukraińskich dzieci została przesiedlona z powodu wojny. Obecnie w Polsce zarejestrowanych jest **981 355** uchodźców, z czego ponad **44%** stanowią dzieci.

Do najczęstszych potencjalnie traumatycznych wydarzeń (PTE), jakich doświadczają dzieci po przesiedleniu należą: niepewny status prawny, zmieniona dynamika rodzinna oraz niewystarczające wsparcie społeczne i edukacyjne. Wśród dzieci uchodźców w krajach przyjmujących powszechnie są stres migracyjny i niski poziom zdrowia psychicznego. Potrzeby dzieci mogą być bardzo indywidualne, a ryzyka na jakie są narażone, tak jak sposoby, z jakimi one i ich rodziny sobie z nimi radzą, są zróżnicowane.

W pierwszym cyklu monitoringu dzieci zwracały uwagę na problemy takie jak izolacja społeczna i brak przyjaciół w Polsce. Sytuację pogarszały bariery językowe, narastająca dyskryminacja oraz przemoc rówieśnicza. W drugim raporcie zidentyfikowano dwa główne zagrożenia wśród ukraińskich dzieci: zagrożenia dla zdrowia psychicznego i dobrostanu psychospołecznego oraz *bullying*. W tym cyklu zidentyfikowano te same, zintensyfikowane problemy. Dodatkowo, wskazuje się na rosnące ryzyko pracy dzieci.

W ciągu sześciu miesięcy objętych monitoringiem pojawiło się kilka istotnych zmian wpływających na sytuację dzieci, w tym:

- Wprowadzenie obowiązku szkolnego, który jest warunkiem otrzymania wsparcia finansowego w ramach programu 800+ na każde dziecko. Od 1 września 2024 roku dzieci z Ukrainy podlegają obowiązkowi przygotowania przedszkolnego, oraz obowiązkowi nauki w polskim systemie edukacji. Wypłata świadczenia rodzicielskiego 800+ będzie uzależniona od spełnienia tego kryterium.
- Wprowadzenie Standardów Ochrony Dzieci (tzw. Ustawa Kamilka). Prawo to dotyczy wszystkich instytucji i miejsc, w których przebywają dzieci, w tym tymczasowych miejsc zakwaterowania uchodźców oraz ośrodków zbiorowego zakwaterowania (OZZ). Standardy te mają na celu wsieranie instytucji zajmujących się dziećmi w tworzeniu wiążących dokumentów dotyczących identyfikacji i reagowania na przypadki krzywdzenia dzieci.
- Ważnym krokiem było powołanie przez Ministerstwo Edukacji Grupy roboczej ds. Integracji Edukacyjnej dzieci z Ukrainy. Celem tej inicjatywy jest organizacja wiedzy międzysektorowej i opracowanie rekomendacji dotyczących integracji edukacyjnej. Tematy obejmują nauczanie języka polskiego jako obcego, wyzwania integracyjne, czy kompetencje kadry oświaty.
- Warto również zauważyć, że do konsultacji publicznych został skierowany projekt rozporządzenia dotyczącego szczegółowych warunków udzielania wsparcia w wyrównywaniu szans edukacyjnych dzieci i młodzieży z Ukrainy w latach szkolnych 2024–2027, a także projekt ustawy o programie rządowym na rzecz wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży z Ukrainy „Szkoła dla Wszystkich.”

Zdjęcie: Tamara Kiptenko dla IRC

Oprócz działań związanych z ogólnym monitorowaniem bezpieczeństwa uchodźców, IRC prowadzi również monitoring sytuacji dzieci z Ukrainy (ang. Child Protection Monitoring). Celem jest poznanie perspektywy dzieci z Ukrainy (w wieku 12–17 lat) na ich sytuację w Polsce. Podejście oparte na uczestnictwie dzieci pozwala lepiej zrozumieć, co leży w najlepszym interesie dziecka. Monitoring koncentruje się na psychologicznych konsekwencjach przesiedlenia, poczuciu bezpieczeństwa w Polsce, sieciach wsparcia (relacjach z rodziną i rówieśnikami) oraz integracji dzieci z lokalną społecznością.

Od stycznia do czerwca 2024 roku Zespół IRC przeprowadził wywiady z 68 dziećmi z Ukrainy. Wywiady odbyły się w Warszawie (n=40), Katowicach (n=17) i Gdyni (n=11).

Rodzice lub opiekunowie prawni uzupełniają dane demograficzne, takie jak wiek, płeć, niepełnosprawności czy przewlekłe choroby dziecka. Wywiady odbywają się w miejscach publicznych, a opiekunowie nie są obecni. Preferowane jest, aby wywiady były przeprowadzane przez dwóch ankieterów (jeden prowadzi wywiad, podczas gdy drugi sporządza notatki). Wszystkie cytaty i notatki są tłumaczone na język angielski z języków ukraińskiego i rosyjskiego.

- **Metody:** Półustrukturyzowane wywiady umożliwiają równowagę między standaryzowanymi pytaniami a elastycznością w eksplorowaniu indywidualnych perspektyw. Zastosowano metodę analizy tematycznej oraz jakościowe kodowanie.
- **Próba:** Zastosowano dogodny, nieprobabilistyczny dobór próby. Ponieważ celem było uzyskanie pogłębionej analizy jakościowej, wyniki te nie powinny być generalizowane na całą populację ukraińskich dzieci w Polsce.
- **Podejście skoncentrowane na dziecku:** Priorytetowo traktuje perspektywę, potrzeby i doświadczenia dzieci w badaniach lub działaniach interwencyjnych. Polega na aktywnym zaangażowaniu dzieci w proces poprzez uznanie ich wkładu za wartościowy oraz stosowanie metod przyjaznych dzieciom.

Analiza jakościowa opiera się na modelu społeczno-ekologicznym. Model ten bada złożone wzajemne oddziaływania między czynnikami indywidualnymi, relacyjnymi, wspólnotowymi oraz społecznymi.

Kodowanie jakościowe przeprowadzono na podstawie wrażliwości i czynników ochronnych opisanych w *Zestawie Szkoleniowym Zarządzania Przypadkami Ochrony Dzieci dla Pracowników Socjalnych w Ustawieniach Humanitarnych* (2023) oraz w *Modelu Socjo-Ekologicznym* opisanym przez UNICEF (2023).

Ograniczenia:

- Dobór uczestników zależy od dostępności oraz specyficznych cech respondentów (np. wieku, narodowości, doświadczeń, dostępności). Zasada dobrowolności uczestnictwa jest kluczowa – uczestnicy muszą mieć swobodę wyboru, bez presji czy przymusu, a ich zgoda powinna być wyrażona świadomie i zgodnie z ich preferencjami.
- Wszyscy uczestnicy byli obywatelami Ukrainy. Nie było uczestników z krajów trzecich. Chociaż można to uznać za ograniczenie, jest zgodne z wytycznymi IRC dotyczącymi monitorowania sytuacji uchodźców z Ukrainy.
- Wpływ osoby przeprowadzającej wywiad oraz efekt społecznych oczekiwań (tendencja do prezentowania swoich zachowań i myśli w sposób najkorzystniejszy) są bardziej widoczne w badaniach jakościowych, szczególnie w wywiadach częściowo ustrukturyzowanych z dziećmi, prowadzonych przez dorosłych.
- Niższy stopień porównywalności wyników między wywiadami niż w badaniach ilościowych: uwzględniając wpływ osoby przeprowadzającej wywiad oraz efekt oczekiwań społecznych, a także zmieniające się warunki i otoczenie wywiadów, porównywalność wyników w badaniach jakościowych jest zazwyczaj niższa niż w badaniach ilościowych.
- Zauważalna jest rozbieżność w doborze próby. Większość wywiadów przeprowadzono w Warszawie (40).
- Cytaty i notatki zostały przetłumaczone z ukraińskiego lub rosyjskiego na angielski, co może wprowadzić problemy związane z dokładnością i niuansami oryginalnych wypowiedzi dzieci, co może wpłynąć na ważność wyników.

W tym cyklu przeprowadzono 68 wywiadów z dziećmi z Ukrainy, w wieku od 12 do 17 lat.

Wiek

Okolo 47% uczestników miało 16–17 lat (n=29), 38% 13–15 lat (n=30), a 10% miało 12 lat (n=9). Wśród nich znajdowało się 37 dziewcząt i 31 chłopców. Dwoje dzieci miało niepełnosprawności, a troje zmagalo się z chorobami przewlekłymi.

Gospodarstwo domowe

Większość dzieci mieszkała w Polsce z matką i przynajmniej jednym rodzeństwem (18 przypadków). W 14 innych przypadkach dzieci mieszkały jedynie z matką. W sześciu gospodarstwach domowych obecna była matka i jedno z dziadków, a w dziewięciu – oboje rodzice i rodzeństwo. Dwoje dzieci było pod opieką starszego rodzeństwa. Największe gospodarstwo domowe liczyło 12 osób.

Miejsce pochodzenia

Dzieci pochodziły z niemal wszystkich regionów Ukrainy. Sześcioro z nich pochodziło z obwodu kijowskiego, pięcioro z Charkowa i pięcioro z Dniepra. Pozostali pochodzili z Zaporozża, Mikołajowa, Chersonia, Krzywego Rogu, Kramatorska i Doniecka.

Czas przybycia do Polski

Ponad 60% dzieci (n=41) przybyło do Polski w lutym lub marcu 2022 roku, na początku eskalacji wojny. Pozostałe dzieci przybyły głównie między kwietniem a grudniem 2022 roku, a jedynie dwoje w 2024 roku.

Miejsce zamieszkania w Polsce

Rozmawialiśmy z dziećmi w trzech polskich miastach: Warszawie, Katowicach i Gdyni. W 30 przypadkach dzieci zmieniły miejsce zamieszkania co najmniej raz od momentu przyjazdu do Polski. W 40 przypadkach dzieci w czasie wywiadu mieszkały w zakwaterowaniu zbiorowym.

Zdjęcie: Karolina Jonderko dla IRC

Ryzyko 1: Bullying oraz przemoc rówieśnicza w szkole

Zgodnie z danymi FDDS z 2023 roku, w Polsce około 66% dzieci doświadczyło przemocy rówieśniczej w swoim życiu (wzrost z 28% w 2013 roku). Jest to najczęstsza forma wiktymizacji nastolatków. Dzieci mieszkające w miastach doświadczają tej przemocy częściej niż te z obszarów wiejskich. Ani wiek, ani płeć nie różnicują znacząco ich doświadczeń, choć zauważalny jest wzrost narażenia na przemoc wraz z wiekiem dziecka.

Z danych wtórnych wynika, że najczęstszymi formami przemocy rówieśniczej w ciągu ostatniego roku były przemoc fizyczna, a następnie przemoc psychiczna i zastraszanie. Wśród dziewcząt odsetek przypadków przemocy psychicznej był wyższy (51% w porównaniu z 37% wśród chłopców). Większość incydentów miała miejsce w szkołach, choć dochodziło do nich także w drodze do szkoły, w internecie lub za pośrednictwem telefonów. Przemoc rówieśnicza często odbywa się w obecności świadków, którzy przyjmują różne role (np. biernych obserwatorów).

Konsekwencje przemocy rówieśniczej lub zastraszania wykraczają poza bezpośrednie ofiary, wpływając na wszystkie zaangażowane dzieci. W badaniu EU Kids Online z 2020 roku Polska zajęła pierwsze miejsce w Europie pod względem częstości występowania przemocy rówieśniczej. FDDS podkreśla nakładanie się różnych form przemocy, wskazując, że dzieci często doświadczają jej na więcej niż jeden sposób (np. cyberprzemoc jest powiązana z tradycyjnymi formami przemocy). Dodatkowo znaczna część dzieci uważa, że szkoły powinny wprowadzać edukację antydyskryminacyjną – inicjatywę tę popiera 80% dzieci według danych FDDS.

Dwa wcześniejsze raporty IRC monitorujące sytuację ukraińskich dzieci uchodźców w Polsce już wcześniej wskazywały na ryzyko przemocy rówieśniczej, zastraszania oraz form dyskryminacji, z którymi mierzą się dzieci.

W obecnym cyklu, **obejmującym okres od stycznia do czerwca 2024 roku**, problemy te stały się jeszcze bardziej widoczne. Przemoc rówieśnicza, zgłaszana przez dzieci w ramach monitoringu bezpieczeństwa dzieci IRC, była najczęstszym powodem rezygnacji z polskiego systemu edukacji, wybierania ukraińskiego programu nauczania online, całkowitego porzucenia szkoły lub przenosin do innej placówki – najczęściej ukraińskiej.

„W technikum byłem ofiarą pewnego rodzaju prześladowania, koledzy z klasy żartowali sobie ze mnie, robiąc różne wojskowe dowcipy, typu „*uważaj, zaraz spadnie na ciebie bomba*”, bo jestem Ukraińcem. Ale jeśli chciałem, mogłem nawiązać znajomości z niektórymi Polakami, chociaż byłyby to tylko krótkoterminowe, nieszczerze przyjaźnie.”

(Chłopiec, 16, Gdynia).

W tym raporcie ponad 75% ukraińskich dzieci (n=51) zgłosiło doświadczenie jakiejś formy przemocy rówieśniczej lub *bullyingu* w szkole. Analiza wskazuje, że takie incydenty najczęściej miały miejsce na terenie szkoły. **Dziewczęta były dwukrotnie bardziej narażone na te formy przemocy.** Najwięcej przypadków odnotowano wśród 15–16-latków, z niewielkim wzrostem przypadków w porównaniu do młodszych grup wiekowych.

Zgodnie z klasyfikacją Instytutu Badań Edukacyjnych zidentyfikowano różne formy przemocy, od werbalnej – jak przezywanie, wyśmiewanie i kpiny z dzieci uchodźców – po przemoc relacyjną, obejmującą wykluczanie z grup, ignorowanie czy nastawianie innych przeciwko dzieciom uchodźcom. Zgłoszono również przypadki przemocy fizycznej (n=6), a także kilka przypadków przemocy materialnej (np. kradzieży lub zniszczenia rzeczy) i cyberprzemocy (np. negatywne posty w mediach społecznościowych lub publiczne poniżanie ofiary).

Mamy lekcje o przemocy rówieśniczej w szkole. Wcześniej miałem dużo problemów z ukraińskim chłopakiem z mojej klasy – kradł moje rzeczy, na przykład ukradł moją ulubioną temperówkę i ją zniszczył. Raz nawet się pobiliśmy. Niektórzy koledzy z klasy dokuczali mi z powodu K-popu. Zawsze zgłaszam to nauczycielom, czasami to pomaga, czasami nie. Mam też przyjaciół w szkole

(Dziewczyna, 13, Katowice).

Zidentyfikowane przypadki przemocy wśród ukraińskich dzieci były związane z różnymi czynnikami, najczęściej ich narodowym i kulturowym pochodzeniem oraz doświadczeniami uchodźczymi. Na sytuację wpływały również inne czynniki, takie jak sytuacja materialna (np. dzieci mieszkające w zbiorowych ośrodkach zakwaterowania), światopogląd (w niektórych przypadkach związany z innymi ukraińskimi dziećmi) czy płęć. Większość dzieci zgłaszała, że doświadczyła przemocy ze strony polskich rówieśników, choć odnotowano również kilka przypadków przemocy ze strony ukraińskich kolegów.

Ukraińscy uczniowie częściej nawiązują kontakty z Białorusinami, ponieważ polscy rówieśnicy niechętnie odnoszą się do przywilejów, jakie mieli Ukraińcy. Relacje między nami nie układają się dobrze. Tak naprawdę prześladowania zdarzają się wszędzie i zawsze

(Dziewczyna 13, Warsaw).

Miałem konflikty w polskiej szkole, zarówno z innymi ukraińskimi dziećmi, jak i z polskimi uczniami, co sprawia, że nie chcę tu dalej się uczyć

(Chłopiec, 13, Gdynia).

Główne czynniki wywołujące przemoc:

- Pochodzenie i doświadczenie uchodźcze
- Język używany przez dzieci (zarówno ukraiński jak i rosyjski)
- Kulturowe uprzedzenia i stereotypy

Dzieci często doświadczają presji ze strony rówieśników, którzy nalegają, aby mówiły po polsku, lub obrażają je za używanie swojego języka. Stawia to dzieci w trudnej sytuacji, zmuszając je do balansowania między własną tożsamością kulturową a nagłą potrzebą integracji. Wielu uczniów zgłasza bolesne stereotypy i żarty związane z wojną, skierowane przeciwko Ukraińcom, takie jak odniesienia do bomb czy zagrożeń wojskowych. Tego rodzaju prześladowania nie tylko stygmatyzują ukraińskie dzieci, ale także trywializują ich traumę, prowadząc do ponownego jej przeżywania. W kilku przypadkach dochodziło do przemocy fizycznej związanej z różnicami językowymi lub kulturowymi.

Nauczyciele w polskiej szkole traktowali nas mniej więcej dobrze – to zależało od osoby. Jednak dzieci w mojej klasie nie były zbyt miłe. Trafiałem do klasy, która była najgorsza dla Ukraińców. Była tam też dziewczyna z Ukrainy. Mieliśmy konflikty z Polakami, przez dwa miesiące było okropnie. Opuściłem tę szkołę, a koleżanka, też z Ukrainy, została. Według niej nic się nie zmieniło, prześladowania trwały dalej. Mój tata był przeciwny zmianie szkoły, ale postawiłam na swoim i więcej tam nie poszłam

(Dziewczyna, 16, Katowice).

W wielu przypadkach zauważalne były nakładające się formy przemocy relacyjnej, psychologicznej, a nawet fizycznej. Przykład 13-letniej dziewczynki uczęszczającej do szkoły w Katowicach dobrze ilustruje te dynamiki. Jej historia podkreśla również istotny czynnik – reakcję administracji szkoły i kadry nauczycielskiej.

W tym cyklu zidentyfikowano kilka przypadków (n=6), w których interwencja była albo niewystarczająca, albo niewłaściwa i dyskryminująca. Takie reakcje nie tylko nie rozwiązały problemu przemocy, ale w niektórych przypadkach pogorszyły sytuację dotkniętych dzieci.

W naszej klasie były też dziewczyny z Ukrainy i dobrze się z nimi dogadywałam, ale pewnego dnia przestały ze mną rozmawiać i zaczęły komentować moje ubrania, że ubieram się inaczej i wyśmiewały. Była tam dziewczyna, Ukrainka, która "rządziła" całą klasą i naśmiewała się ze mnie przed Polakami, po polsku. Myślała, że nie rozumiem, ale znałam polski z mojej poprzedniej szkoły. Nie podobało mi się w tej klasie, powiedziałam o tym mamie, ale ona kazała mi być cierpliwą do końca roku szkolnego. Nie wytrzymałam i zaczęłam unikać szkoły. Był też przypadek, kiedy jedna z polskich dziewczyn zaczęła mnie atakować, nie wytrzymałam i złapałam ją za włosy, a wtedy jedna z nich mnie przytrzymała, a druga uderzyła. Poszłam wtedy do dyrektorki, a ona powiedziała, że to mój problem i oskarżyła mnie o to, że wyzywam je po ukraińsku. Powiedziała: 'Myślisz, że nic nie rozumiemy? Twojego ukraińskiego nauczyliśmy się już dawno

(Dziewczyna, 13, Katowice).

Rola kadry nauczycielskiej i pracowników szkoły

Kiedy rozmawiałam z Ukraińcami po rosyjsku lub ukraińsku, jedna dziewczyna zawsze mówiła mi, żebym mówiła po polsku, bo jestem w Polsce. Pewnego razu uderzyła mnie, a ja już nie wytrzymałam i oddałam. Kamery to nagrały, a w rezultacie to ja, a nie ona, zostałam wezwana na rozmowę o zachowaniu w szkole, mimo że to ona mnie pierwsza zaatakowała

(Dziewczyna, 14, Warszawa).

Niektóre dzieci wskazywały na dyskryminujące reakcje ze strony kadry nauczycielskiej, co może sprzyjać powstawaniu przyzwalającego środowiska dla przemocy rówieśniczej.

Nauczyciel odpowiedzialny za ukraińskich uczniów krzychał na mnie i zabronił mi mówić po rosyjsku (...). Ukończyłam tam rok nauki, a potem zapisałam się do prywatnej ukraińskiej szkoły.

(Dziewczyna, 16, Warszawa).

W polskiej szkole jakoś się zaadaptowałam, ale nadal mnie prześladowali. Inni uczniowie traktują mnie inaczej, bo nie jestem Polką, i po prostu mnie nie lubią. W mojej klasie był jeszcze jeden Ukraińiec, ale on też za mną nie przepadał. **Musiałam zmieniać szkołę już trzy razy z powodu prześladowań.** Ta szkoła jest lepsza – dalej polska, ale lepiej się tu czuję. Byli tam asystenci międzykulturowi, ale nie za bardzo pomagali z prześladowaniami. Raczej próbowali nas zniechęcać do mówienia o tym.

(Dziewczyna, 13, Gdynia).

Niektórzy nauczyciele wykazywali negatywne postawy, w tym krzyki, wykluczające komentarze oraz potencjalne uprzedzenia w ocenianiu, co zostało uwidocznione w relacjach dzieci uchodźców. Postrzegane przez dzieci uprzedzenia nauczycieli wobec Ukraińców, o których wspomina 14-latek, zwiększają brak zaufania dzieci do środowiska edukacyjnego, co w niektórych przypadkach prowadzić mogło do rezygnacji z nauki w danej szkole.

Przyjechałam i od razu poszedłem do polskiej szkoły, w której uczyłem się przez dwa lata. Kilku Polaków w polskiej szkole mnie prześladowało, walczyłem z tym. Nauczyciele w większości prześladowali Ukraińców, jakby dostawali za to dodatkowe pieniądze. W ogóle nam nie pomagali. Większość Ukraińców od razu opuściła tę szkołę

(Chłopiec, 14, Katowice).

Nauczyciele mówili mi, żebym „wracał do Ukrainy”, bo jeszcze nie umiałem mówić po polsku. Jestem pewny, że celowo dawali mi niższe oceny

(Dziewczyna, 17, Katowice).

Ponadto zakaz używania języka rosyjskiego bez zapewnienia wsparcia w nauce języka czy integracji kulturowej tworzy niewspierającą atmosferę. Takie ograniczenia mogą nasilać poczucie izolacji u dzieci i utrudniać rozwój umiejętności dwujęzycznych, które mogłyby przyczynić się do bardziej integracyjnej kultury szkolnej.

Dzieci oczekują, że nauczyciele będą pośredniczyć w rozwiązywaniu konfliktów i chronić je przed przemocą. Jednak brak wsparcia – a w niektórych przypadkach aktywne zniechęcanie do podejmowania tematów związanych z przemocą – pozostawia uczniów bez skutecznej pomocy. Brak interwencji może podważyć zaufanie dzieci do nauczycieli, a tym samym do całego systemu edukacyjnego.

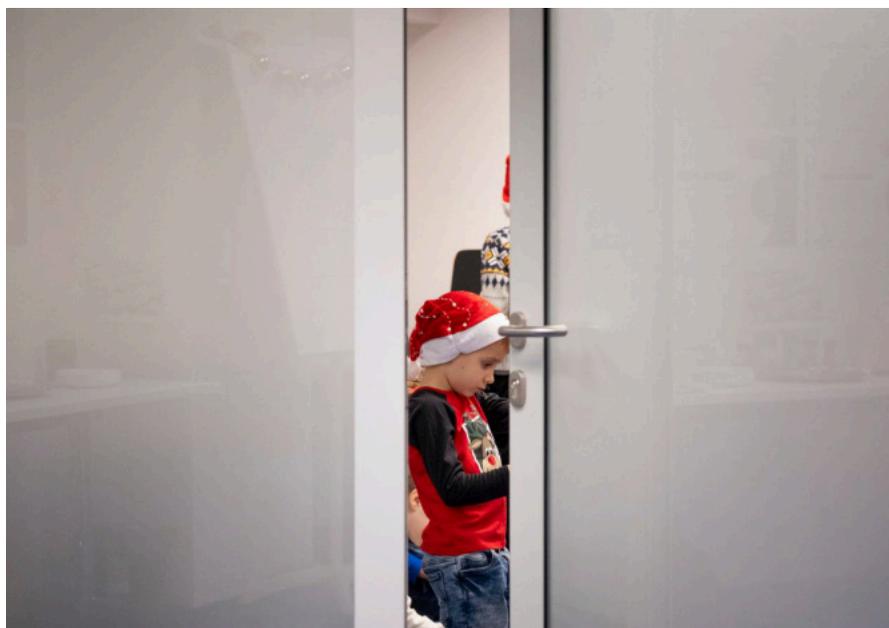
Mimo obecności asystentów międzykulturowych (którzy w większości nie byli obecni w szkołach monitorowanych uczestników), dane wskazują, że środki wsparcia są czasami niewystarczające. W przypadku jednej 13-letniej uczennicy asystenci zniechęcali do dyskusji na temat przemocy, zamiast aktywnie reagować na takie sytuacje. Dzieci wielokrotnie wskazywały na konieczność zmiany szkoły z powodu uporczywego prześladowania, co podkreśla ciągłe luki w zapewnianiu bezpiecznego i wspierającego środowiska w szkołach.

Wpływ ryzyka na sytuację dzieci

Dzieci migrujące z obszarów objętych konfliktem często tracą ważne więzi społeczne, co wpływa na ich dobrostan emocjonalny i integrację społeczną. Budowanie nowych relacji jest kluczowe dla ich zdrowia psychicznego, a odporność relacyjna pomaga im radzić sobie ze stratą i traumą. Warto zauważyć, że badacze zajmujący się przemocą rówieśniczą oraz Światowa Organizacja Zdrowia podkreślają, że przemoc rówieśnicza stanowi jedno z największych zagrożeń dla zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży.

Zidentyfikowane konsekwencje doświadczania przemocy rówieśniczej i prześladowania, obejmują:

- Brak ciągłości w edukacji, częste zmiany szkół lub rezygnacja z nauki. W 10 przypadkach, przemoc rówieśnicza była głównym powodem zmiany lub rezygnacji z polskich szkół wśród dzieci uchodźców.
- Wykluczenie społeczne i trudności w procesach integracyjnych. Większość dzieci zgłaszała brak polskich przyjaciół.
- Wpływ na dobrostan psychiczno-społeczny i konsekwencje dla zdrowia psychicznego, w tym depresja, lęki i nasilenie objawów PTSD. Ma to również długoterminowe konsekwencje dla zdrowia psychicznego w dorosłości.
- Negatywne wyniki szkolne/akademickie.
- Obniżona odporność i wzmocnienie istniejących czynników ryzyka.
- W przypadku przemocy fizycznej mogą wystąpić bezpośrednie skutki dla zdrowia fizycznego dzieci.

Zdjęcie: Karolina Jonderko dla IRC

Ryzyko: Praca dzieci²

Zmuszanie dzieci do pracy, zatrudnianie ich w zakazanych zawodach lub zatrudnianie dzieci, które są za młode, by pracować, stanowi formę szkody.³ W Polsce zatrudnianie osób poniżej 16. roku życia jest nielegalne.

Trwający kryzys uchodźczy sprawił, że wiele ukraińskich rodzin w Polsce zmagają się z niepewnością finansową, a u niektórych z tych rodzin obciążenie to dzielą dzieci, które przedwcześnie weszły na rynek pracy.

Poprzez wywiady z dziećmi wyłania się złożony obraz ich motywacji, warunków pracy oraz wpływu, jaki ma to na ich dobrostan. W większości przypadków chęć podjęcia pracy wynikała z pragnienia pomocy rodzinie. Te relacje podkreślają zarówno odporność tych młodych ludzi, jak i wrodzone ryzyko, jakie niosą ze sobą warunki rynku pracy.

Tutaj w Polsce, głównie pracuję i pomagam mojej mamie

(Dziewczyna, 16, Warszawa).

W 7 przypadkach dzieci już podjęły pracę, a w kolejnych 7 przypadkach wyraziły zamiar podjęcia zatrudnienia i potrzebę zarobienia pieniędzy w najbliższej przyszłości.

Kiedy pracowałam jako fundraiserka, miałam dużo dziwnych sytuacji. Zmieniłam trzy organizacje, bo szukałam lepszego wynagrodzenia. Pracodawca był bardzo surowy. Dziewczyny dostawały więcej pieniędzy, bo częściej zdobywały datki do puszek. Wiele starszych osób krzychało na mnie, gdy tylko stałam tam, i prawie wezwali policję. Mówiłam o tym zarządowi, ale nie przejmowali się, musiałam stać w tym samym miejscu przez długi czas, chociaż mam problemy z kolanami i nie mogłam stać zbyt długo. Pracuję od 15. roku życia

(Chłopiec, 16, Gdynia).

Niektóre z dzieci uchodźców opisały wczesne wejście na rynek pracy, często jeszcze przed osiągnięciem ustawowego wieku pracy w Polsce. Ilustruje to wypowiedź chłopca, który już w wieku 15 lat pracował, opisując wymagające warunki pracy. Inny chłopak, w wieku 16 lat, pracował na budowie, co nie było jego pierwszą próbą zarabiania pieniędzy w Polsce.

Pracowałam na budowie przez trzy miesiące latem. Latem też pracowałam jako wolontariusz. Zbierałem pieniądze, bo chciałem zarobić trochę dodatkowej gotówki, kupić sobie coś smacznego i zobaczyć Warszawę. Praca nie była świetna, ale podejście było okej, w zależności od tego, ile zarobiłem. Praca na budowie była lepsza niż ten wolontariat ze zbieraniem datków

(Chłopiec, 17, Katowice).

Inna dziewczynka wspomniała: „Miałam wtedy 12 lat”, opisując zbiórkę pieniędzy zorganizowaną przez inicjatywę wolontariacką. Te historie wskazują na ryzyko, w którym, z powodu konieczności ekonomicznych lub braku alternatywnych źródeł dochodu, dzieci już w wieku 12 lat znajdują się w środowiskach pracy, które nie są odpowiednie do ich wieku i możliwości.

W zeszłe lato pracowałam przy "wolontariacie" z kilkoma przyjaciółmi, wychodziliśmy z pudełkami i zbieraliśmy pieniądze. Raz kazano nam pójść bardzo daleko i tam na obrzeżach miasta się zgubiliśmy. Miałam wtedy 12 lat

(Dziewczyna, 13, Katowice).

Inne dziecko opisało pracę na czarno jako pomocnik kucharza, co utrudniało naukę: „Czasami opuszczam szkołę, nie mam czasu na lekcje”. Kilka dzieci wspomniało o nieformalnej pracy, narażającej je na wyczerpanie i złe traktowanie. Inne dziecko pracowało jako kelnerka, a później w hotelach, doświadczając trudnych warunków i wyczerpania.

Ryzyka w zakresie bezpieczeństwa

Zaczęłam pracować w hotelach dla rozrywki i dodatkowego dochodu, gdy miałam 15 lat, ale zostałam zbanowana w trzech z nich, z powodu konfliktów w zespole. Czasami pracowałam po 16 godzin. Jedzenie, które dawali, było okropne. Moja mama i babcia również pracują, ale tylko na pół etatu – trochę ponad pięć godzin dziennie – co nie wystarcza na pokrycie naszych potrzeb. Mieszkamy wszystkie razem w jednym pokoju w schronisku

(Chłopiec, 17, Katowice).

Mama dawała mi drobne kwoty pieniędzy, więc znalazłam pracę, gdy miałam 14 lat, bo nie miałam innych możliwości. Musiałam stać co najmniej pięć godzin, zbierając pieniądze do puszek

(Dziewczyna, 15, Warszawa).

Te przykłady ilustrują trudne sytuacje, w jakich znajdują się dzieci, które są szczególnie narażone na niebezpieczne warunki, arbitralne ograniczenia i brak jakiegokolwiek ochrony. To zwiększa ryzyko wyzysku, a w niektórych przypadkach pojawiają się oznaki podwyższonego ryzyka związanego z handlem ludźmi, co ilustruje poniższy przykład:

Raz prawie zgodziłam się na ofertę z kanału na Telegramie dotyczącą „wolontariatu”. Na szczęście zapytałam rodziców o radę, a oni wiedzieli wszystko na ten temat i przekonali mnie, żeby tego nie robić. Moja przyjaciółka przyjęła tę ofertę i została zmuszona do samotnej podróży na obrzeża Katowic. Musiała spędzać pół dnia, stojąc na zimnie na ulicy lub stacji kolejowej i zbierając pieniądze do puszek. Pracodawca oszukał ją również w kwestii wynagrodzenia – zamiast obiecanych 15 złotych dostała około 4 złote

(Dziewczyna, 15, Warszawa).

Emocjonalne obciążenie związane z pracą w takich warunkach było wyraźnie odczuwalne w relacjach wielu dzieci. Jak wskazano, jedno z dzieci opowiedziało o izolującym doświadczeniu, jakim było znoszenie werbalnych ataków ze strony przechodniów podczas zbierania datków: „Wielu starszych ludzi krzyczało na mnie różne złe rzeczy, gdy po prostu tam stałem... i prawie wezwali policję.”

Przypadki dyskryminacji lub wrogości, z jakimi dzieci spotykały się podczas pracy, mogą negatywnie wpływać na ich zdrowie psychiczne i poczucie własnej wartości, zwłaszcza gdy muszą poruszać się w nieznanym środowisku, dźwigając odpowiedzialność charakterystyczną dla dorosłych.

Motywacje do podejmowania pracy przez ukraińskie dzieci uchodźcze w Polsce

Główne motywacje stojące za pracą dzieci w tej grupie wynikały głównie z potrzeb ekonomicznych i obowiązków rodzinnych (5 dzieci wskazało to bezpośrednio). Odzwierciedla to zmianę w tradycyjnych rolach, w której dzieci czują się zobowiązane do pomocy w celu zapewnienia podstawowej stabilizacji gospodarstwa domowego.

Mam nadzieję, że za rok w końcu znajdziemy się w mieszkaniu. Chciałbym zacząć pracę, może w Żabce, żeby pomóc babci opłacić zakwaterowanie. Potrzebuję jeszcze roku, żeby skończyć szkołę

(Chłopiec, 15, Katowice).

Inne powody wskazywane przez dzieci obejmowały chęć osiągnięcia niezależności, przeprowadzkę do miasta na studia, spełnienie marzeń lub powrót do normalności, np. „żeby zjeść coś smacznego na mieście i zobaczyć Warszawę”.

Jeden z nastolatków, który od dwóch lat mieszka w ośrodku zbiorowego zakwaterowania, wskazał na zmianę swoich priorytetów edukacyjnych ze względu na trudną sytuację ekonomiczną: „Myślałem o studiach w Polsce, ale teraz bardziej myślę o pracy (...). Wkrótce skończę szkołę i przeprowadzę się do Wrocławia, tam będę pracował, budował swoje życie i zacznę od nowa” (Chłopiec, 17 lat, Katowice).

Centrum Edukacji Obywatelskiej (CEO)⁵ podkreśla potrzebę ukierunkowanego wsparcia oraz monitorowania sytuacji nastoletnich uchodźców z Ukrainy.

Jak wskazano, uczniowie-uchodźcy z Ukrainy, w porównaniu ze swoimi rówieśnikami, znacznie częściej kontynuują edukację w szkołach zawodowych i technicznych, a rzadziej w liceach ogólnokształcących. W tej grupie wiekowej odnotowuje się najwyższy wskaźnik porzucania nauki, przy czym wielu uczniów nie kontynuuje edukacji w kolejnych latach. Przyczyny tego mogą być różne, obejmując bariery językowe, napięcia w relacjach rówieśniczych lub czynniki bardziej indywidualne czy kulturowe. Trend wymaga monitorowania, szczególnie w kontekście ryzyka podejmowania pracy przez dzieci.

Wpływ ryzyka na sytuację dzieci uchodźczych

- Zakłócenia w edukacji i wpływ na wyniki edukacyjne:** Łączenie pracy z nauką jest wyzwaniem, dzieci bowiem często opuszczają lekcje lub zaniedbują zadania domowe z powodu obowiązków zawodowych. Może to obniżać wyniki w nauce, ograniczając przyszłe możliwości oraz może podważyć długoterminowe aspiracje zawodowe dzieci, które często są już ograniczane przez presję finansową. Co więcej, może to zwiększać ryzyko porzucenia szkoły.
- Wrażliwość na wykorzystywanie i handel ludźmi:** Wczesne wejście na rynek pracy często wiąże się z pracą w nieformalnych miejscach, co naraża dzieci na wykorzystywanie, w tym niskie wynagrodzenia, długie godziny pracy i nadużycia. Brak wiedzy o prawach pracowników, bariery językowe oraz ograniczona ochrona socjalna zwiększają ryzyko wyzysku.
- Zagrożenie dla zdrowia fizycznego i psychicznego:** Może obejmować wysiłek fizyczny, urazy oraz pogorszenie zdrowia, a także stres emocjonalny, izolację i obniżone poczucie własnej wartości. Dzieci, które przejmują dorosłe obowiązki, mogą doświadczać dodatkowego stresu, co wpływa na ich rozwój społeczny, niezależność i aspiracje.

Zdjęcie: Karolina Jonderko dla IRC

Ryzyko 3: Zaburzenia lękowe i psychiczne⁶

Podczas wywiadów zdecydowana większość ukraińskich dzieci mówiła o codziennych stresorach związanych z barierami językowymi, uczuciem samotności i izolacji, a także tęsknotą za rodziną i przyjaciółmi. W tym kontekście dzieci bezpośrednio wskazywały na niepewności związane z przemieszczeniem po konflikcie oraz narażeniem na traumę związaną z trwającą wojną. Niektóre wypowiedzi dzieci wskazują na doświadczenia *potencjalnie traumatycznych wydarzeń* (PTE).

Tym razem odniesienia do tych traumatycznych wydarzeń pojawiły się w 18 z 68 przeprowadzonych wywiadów.

Oczywiście wojna wpłynęła moją psychikę. Kiedy miałam 7 lat, rakietę spadła blisko mnie, prawie mnie zabiła. Widziałem wojnę. Ludzie z Kijowa i Charkowa nigdy tego wcześniej nie doświadczyli i przeżyli większy stres na początku wojny niż my. Denerwuje mnie, gdy ludzie ze Lwowa boją się i opowiadają straszne historie w ośrodku

(Dziewczyna, 16, Warszawa).

Mój nastrój pogorszył się z powodu wojny. Wczoraj moje rodzinne miasto znowu było atakowane. Bardzo smutno mi jest widzieć takie wiadomości

(Dziewczyna, 12, Warszawa).

W wielu opowieściach codzienne życie było także naznaczone **złymi i niepewnymi warunkami mieszkaniowymi** (n=31), które zostały szczegółowo opisane w części dotyczącej czynników ryzyka. Ważnym elementem była również sytuacja w szkołach, a także przemoc rówieśnicza, której doświadczała większość dzieci (n=51). Dzieci nie zawsze wprost mówiły o wewnętrznych zmaganiach ani o pogorszeniu stanu zdrowia psychicznego. Jednak w tym cyklu dzieci częściej wskazywały bezpośrednio na stany depresyjne i towarzyszące im objawy.

Dzieci wskazywały na stany depresyjne, które często wynikały z rozłąki z jednym z rodziców, utraty kontaktu z przyjaciółmi oraz powszechnej samotności w kraju przyjmującym. Warto zauważyć, że 47 z 68 dzieci w tym cyklu podało, że **nie miały przyjaciół wśród polskich rówieśników**.

Ponadto, jak pokazuje przypadek 16-letniego chłopca, który stracił ojca w wyniku wojny, depresja i lęk nasiliły się przez traumę związaną z tą stratą i doświadczeniem przymusowej migracji. Odnosi się również do trudności w powrocie do wcześniej pocieszających rutyn, jak dążenie do spełniania swoich celów i marzeń co zwiększa poczucie bezradności.

Przez dwa lata po prostu siedziałem w domu, nie uczyłem się, nie wiedziałem, co robić, do kogo się zwrócić, mama pracowała, brat chodził do szkoły, a ja byłem w domu na nauczaniu zdalnym, ale nic nie robiłem. Moja perspektywa się zmieniła: kiedyś potrafiłem kontrolować moje marzenia, ale po śmierci ojca przestało to działać. Trudno było się zaadaptować w Warszawie. Ludzie rozmawiają, a ty ich nie rozumiesz. Jedzenie – jest go wystarczająco dużo

(Chłopiec, 16, Warsaw).

Na Ukrainie miałam krąg przyjaciół. Kiedy przyjechałam tutaj, doświadczyłam depresji, bo byłam sama

(Dziewczyna, 12, Gdynia).

Pogorszenie nastroju po przyjeździe do Polski (lub niedawno, w zależności od relacji dzieci) było również związane ze śledzeniem sytuacji w kraju pochodzenia oraz stresem związanym z przedłużającym się konfliktem i wynikającym z tego przesiedleniem.

Ryzyka w zakresie bezpieczeństwa

Mój nastrój się zmienił, na początku było strasznie, byłam w złym humorze, ciągle sprawdzałam wiadomości, jakieś informacje, oglądałam coś, płakałam w nocy. Potem z czasem przestałam oglądać wiadomości tak często. Żeby nie zaśmiecać sobie głowy, monitoruję główne wydarzenia, ale nie śledzę wszystkiego. Teraz czuję się lepiej, bo czytam mniej wiadomości

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Ponownie, uczucia smutku i przygnębienia zostały zgłoszone przez dzieci w kontekście **porzuconych pasji** oraz braku możliwości lub motywacji do ich realizacji (36 uczestników monitoringu).

Tańczyłam w Ukrainie, robiłam to od około drugiego roku życia. Występowaliśmy na różnych pokazach i tak dalej. Ale tutaj jest bardzo drogo, za jedną lekcję proszą 60 zł. Poza tym, nie mam już dużo czasu na tańce

(Dziewczyna, 16, Katowice).

W Ukrainie miałam super dni. Mieszkałam w osobnym mieszkaniu z cicią, a mama była niedaleko, na innym piętrze. Bardziej angażowałam się w moje hobby. Lubiłam rysować, kiedy byłam w Ukrainie, ale od przeprowadzki do Polski przestałam

(Dziewczyna, 14, Gdynia).

Czternaścioro z dzieci zgłosiło problemy ze snem, choć wiele z nich zauważyło, że te trudności stopniowo ustępowały z upływem czasu. Zaburzenia snu były najczęściej zgłaszane w początkowym okresie po stresującej przeprowadzce do Polski.

Kondycja snu zmieniła się tutaj na gorsze

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Mój sen bardzo się tu pogorszył, po tym, jak uciekliśmy z domu

(Chłopiec, 13, Katowice).

Ponadto, brak komfortu dzieci w dzieleniu się swoimi uczuciami z zaufanymi dorosłymi lub profesjonalistami wskazuje na niezaspokojoną **potrzebę wsparcia relacyjnego**. Było to widoczne w opowieściach 10 dzieci, które zaznaczały, że nie rozmawiają z rodziną ani przyjaciółmi, podkreślając skłonność do radzenia sobie z problemami samodzielnie. Kilkoro z dzieci wyraziło opór przed szukaniem wsparcia w zakresie zdrowia psychicznego, wskazując na przekonanie, że problemy psychiczne albo nie istnieją, albo pomoc profesjonalna jest niepotrzebna.

Nie zwracam się do nikogo po pomoc. Wszystkie moje problemy pojawiają się w mojej głowie i rozwiązuję je tam, sam. Z psychologiem rozmawiałem raz, ale nie rozumiem, czy to w ogóle jest przydatne

(Chłopiec, 12, Gdynia).

Nie powiedziałem słowa o moich uczuciach od dwóch lat

(Chłopiec, 14, Katowice).

Mam emocjonalny rollercoaster. Chodziłam do psycholożki i powiedziała, że to przez to, że jestem nastolatką. Chciałabym zmienić całkowicie swój charakter, chciałabym być spokojniejsza i nic nie czuć, być jak kamień, obojętna. Myślę, że teraz stałam się socjofobką i boję się, co ludzie o mnie myślą

(Dziewczyna, 12, Katowice).

Nie zwracam się do psychologów ani organizacji, jeśli potrzebuję jakiegokolwiek pomocy, moja głowa jest w porządku. Nie potrzebuję psychologa

(Chłopiec, 13, Gdynia).

Dzieci uchodźcze napotykać dodatkowe wyzwania w dostępie do opieki zdrowotnej psychicznej. Bariery językowe, brak świadomości i wrażliwości kulturowej w ramach MHPSS (ang. *Mental Health and Psychosocial Support*, pl. *Zdrowie psychiczne i wsparcie psychospołeczne*) utrudniają im skorzystanie z pomocy. Cytaty sugerują, że bariery systemowe ograniczają dostęp do tych usług. Wskazuje to na potrzebę rozwoju podejścia programowego i strukturalnego w zakresie zdrowia psychicznego uchodźców.

Wpływ ryzyka na sytuację dzieci uchodźczych

- **Długotrwałe zaburzenia zdrowia psychicznego:** Brak interwencji na czas może prowadzić do chronicznych zaburzeń zdrowia psychicznego, takich jak depresja, lęk czy PTSD. Dzieci stają się wówczas bardziej podatne na problemy zdrowotne, które mogą wpłynąć na ich zdolność do prowadzenia satysfakcjonującego życia, budowania stabilnych relacji oraz realizacji celów.
- **Zwiększona podatność na ryzykowne zachowania:** Uczucia izolacji, beznadziei i niskiego poczucia własnej wartości zwiększają ryzyko angażowania się w ryzykowne zachowania, takie jak samookaleczenia czy nadużywanie substancji szkodliwych. Raport IRC Protection Monitoring Q2 wskazał na próby samobójcze wśród młodych uchodźców, podkreślając poważne skutki niezaspokojonych potrzeb zdrowia psychicznego.
- **Słabsze wyniki w nauce:** Problemy zdrowia psychicznego, takie jak lęk, depresja czy zaburzenia snu, bezpośrednio wpływają na motywację dzieci w szkole. Te trudności prowadzą do słabszych wyników w nauce, nieobecności w szkole oraz utraty zainteresowania edukacją, co zmniejsza ich przyszłe możliwości.

Zdjęcie: Karolina Jonderko dla IRC

Model Społeczno-Ekologiczny

Model społeczno-ekologiczny umożliwia identyfikację czynników kształtujących sytuację dzieci uchodźczych w Polsce. Obejmuje czynniki ochronne występujące na różnych poziomach (indywidualnym, rodzinnym, wspólnotowym i społecznym, w tym normy społeczne), a także czynniki ryzyka i obawy dotyczące bezpieczeństwa. Wiele z nich pełni rolę zarówno czynników ochronnych, gdy są obecne, jak i czynników ryzyka lub zagrożeń, gdy ich brakuje w życiu dzieci. Poniżej znajdują się opisy tych czynników, które najczęściej pojawiały się w odpowiedziach dzieci.

Indywidualne:

- Depresja i niezaspokojone zdrowie psychiczne
- Bariery językowe
- Przesiedlenie i niepewność
- Ekspozycja na traumę
- Dyskryminacja z powodu statusu mniejszości/uchodźcy
- Zaniedbane dzieciństwo

Rodzinne:

- Rozdzielenie z rodziną/rodzicami
- Kompozycja gospodarstwa domowego (ilość, skład)
- Przemoc i zaniedbanie w rodzinie
- Doświadczenie traumy opiekunów/słabe zdrowie psychiczne
- Stres związany z sytuacją ekonomiczną domostwa
- Używanie alkoholu i substancji psychoaktywnych w rodzinie
- Utrata/śmierć członka rodziny/bliskich

Na poziomie wspólnoty i szkoły

- Dyskryminacja, stygma oraz *bullying*
- Normy kulturowe i społeczne
- Przerwane sieci społeczne i samotność
- Przemoc doświadczana w szkole
- Brak dostępu do inkluzywnych zasobów edukacyjnych

Społeczne (makro)

- Status wynikający z przesiedlenia/uchodźcy
- Trwający konflikt w państwie pochodzenia
- Możliwości mieszkaniowe i zakwaterowanie (tymczasowe, niewystarczające)

Młodzież, która była świadkiem traumatycznych wydarzeń i doświadczyła przesiedlenia, może dźwigać emocjonalne ciężary, które utrudniają adaptację, takie jak zmiany w wzorcach snu i zaangażowania społecznego. Ważnym tematem jest żywe wspomnienie traumatycznych wydarzeń, takich jak bombardowania, doświadczenia bliskie śmierci oraz utrata lub uwięzienie członków rodziny, które przyczyniają się do **długoterminowego stresu psychicznego**.

Mój ojciec chrzestny został wzięty do niewoli (jest żołnierzem), w ogóle nie mogłem spać. On wciąż jest w niewoli

(Chłopiec, 14, Warszawa).

Jedno z wspomnień opisuje incydent z dzieciństwa, kiedy rakietą omal nie uderzyła w osobę, podkreślając, jak trauma wojenna ma swoje korzenie we wczesnym dzieciństwie i nadal wpływa na ich psychikę.

10 października szłam do szkoły, kiedy zaczęły latać rakiety. Pojechaliśmy więc do Polski z ojcem chrzestnym i bratem. Moi rodzice byli już w Polsce

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Wczesne doświadczenia wojenne wpłynęły na sposób radzenia sobie ze stresem, a także na emocjonalną reakcję na drobne bodźce, jak dźwięki czy stresujące sytuacje w Polsce. Długotrwały konflikt w kraju pochodzenia wpływa na zdrowie psychiczne i fizyczne dzieci, które doświadczyły wojny już od 2014 roku.

Czynniki ryzyka

Tęsknię bardzo za Ukrainą, nie wiem, kiedy wrócę. Bardzo trudno mi patrzeć, jak rakiety latają tam i jak ludzie umierają

(Dziewczyna, 15, Gdynia).

Nie napotkałem żadnych problemów tutaj, ale martwię się o sytuację w Ukrainie

(Chłopiec, 13, Warszawa).

Ta trauma łączy się z niestabilnością związana z przesiedleniem, co utrudnia dzieciom znalezienie poczucia normalności w nowym otoczeniu.

Moje samopoczucie zmieniło się po przyjeździe, na początku było bardzo ciężko, bo to był okres adaptacji. Nie chciałam wracać do Ukrainy, a raczej po prostu do taty, do rodziny. W Polsce stałam się leniwa, w Ukrainie byłam bardziej aktywna. Moja higiena snu się zmieniła, zaczęłam spać w ciągu dnia, czasem wracam ze szkoły i idę spać, w Ukrainie nie spałam w ciągu dnia

(Dziewczyna, 15, Warszawa).

Na początku czułem się zagubiony i przygnębiony. Często prosiłem babcię, żeby zabrała mnie z powrotem do domu, czasami z łzami w oczach. Byłem w depresji. Wszystko wokół mnie wyglądało pięknie — galeria, centrum miasta — ale babcia była jedyną osobą, którą znałem. Nie miałem przyjaciół, a bariera językowa utrudniała wszystko. Potem wróciliśmy na prawie miesiąc do Krzywego Rogu i byłem przytłoczony pozytywnymi emocjami. To mój dom, tam są moja rodzina i przyjaciele. Spotkali mnie na stacji kolejowej! Ale syreny alarmowe były niesamowicie stresujące

(Chłopiec, 15, Katowice).

Zdjęcie: Karolina Jonderko dla IRC

Bariery językowe

Pierwsze sześć miesięcy było trudne, bo nie miałam przyjaciół, siedziałam w domu, nie było żadnych Ukraińców wokół i nie znałam języka

(Dziewczyna, 16, Gdynia).

Dla 15 dzieci bariery językowe były znaczącym wyzwaniem. Niemal połowa respondentów zaznaczyła, że kontynuowanie nauki języka jest dla nich bardzo ważne. Bariery te wpływają na dostęp do możliwości realizowania pasji, edukacji inkluzyjnej i jej skuteczności. W kontekście szkolnym dzieci podkreśliły trudność w pełnym zrozumieniu lekcji, zwłaszcza przedmiotów ścisłych, takich jak biologia, chemia i fizyka.

Miałem złe oceny w polskiej szkole, bo nie rozumiałam dobrze polskiego, nie mogłem zrozumieć, co mówi się do mnie na lekcjach chemii, biologii i historii. Nauczyciele pomagali mi w tłumaczeniu, ale i tak było mi trudno

(Dziewczyna, 12, Katowice).

W dwóch przypadkach dzieci wskazały, że bariera językowa była powodem, dla którego nie uczęszczały do polskiego systemu edukacyjnego.

Uczę się online w ukraińskiej szkole. Moja mama zdecydowała, że nie zapisze mnie do polskiej szkoły, bo nie potrafię dobrze porozumiewać się z rówieśnikami, trudno mi nawiązać kontakt z innymi ludźmi i obawiamy się, że nie zaadaptuję się tam dobrze

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Bariery językowe wpływają także na interakcje z rówieśnikami i możliwość zawierania przyjaźni. W kilku przypadkach dzieci wyraźnie wskazały, że trudności językowe ograniczają ich zdolność do nawiązywania relacji w Polsce. Niektóre dzieci, które znają angielski, próbowały komunikować się w tym języku, aby uniknąć poczucia „bycia na uboczu”.

Tylko 7 z 68 przypadków wspomniało o obecności asystenta międzykulturowego, który wspierał dzieci cudzoziemskie (5 przypadków w Warszawie, 1 w Gdyni i 1 w Katowicach).

W Polsce w mojej klasie jest kilkoro Ukraińców, w tym jedna dziewczyna. Nadal nie mówię po polsku, więc jeśli pojawią się jakieś problemy, próbuję mówić po angielsku, żeby nie czuć się wykluczoną

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Na ulicy boję się powiedzieć coś złe, boję się też mówić po ukraińsku, policja zawsze jest po stronie Polaków, nie po naszej, cokolwiek byś nie zrobił, oni będą po ich stronie. Ale ogólnie czuję się bezpiecznie

(Dziewczyna, 16, Katowice).

Znam wiele historii, kiedy w sklepach sprzedawcy odmówili obsługi Ukraińcom z powodu ich narodowości. Potem taka historia zdarzyła się nawet mojej mamie, kiedy weszliśmy do sklepu, rozmawiając między sobą po rosyjsku, krzyczeli coś w stylu: 'Jesteście złymi Ukraińcami' i odmówili sprzedaży produktów. (...) W sklepie staram się nawet z Ukraińcami rozmawiać po polsku

(Dziewczyna, 16, Katowice).

Czynniki ryzyka

Warto podkreślić, że *bullying*, przemoc rówieśnicza i dyskryminacja — zarówno w szkole, jak i poza nią — mają znaczący wpływ na zdrowie psychiczne dzieci. W tej grupie 27 dzieci zgłosiło doświadczenie jakiejś formy dyskryminacji.

Na początku wszystko było dobrze, ale teraz pojawiła się negatywność wobec Ukraińców, to można odczuć. Nie jesteśmy Polakami, jesteśmy dla nich obcy

(Dziewczyna, 15, Katowice).

W kilku przypadkach dzieci zauważyły zmieniające się postawy wobec obcokrajowców, szczególnie Ukraińców, co może wpływać na ich zdrowie psychiczne i dobrostan.

Staram się nie rozmawiać na ulicy ani w zatłoczonych miejscach. Był incydent, kiedy pijany Polak podszedł do nas, krzycząc, żebyśmy wracali do Ukrainy, pytając, co tu robimy, itd.

(Dziewczyna, 14, Warszawa).

Na początku czułem się dobrze, bo Polacy wspierali Ukrainę, ale teraz niektórzy zaczęli traktować nas inaczej. Niektórzy Ukraińcy zaczęli zachowywać się śmieiej, były też bójkę między nimi. Ale ogólnie czuję się dobrze. Tylko trochę dyskomfortowo

(Dziewczyna, 17, Katowice).

Zmiany emocji dzieci kształtowały się zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio przez ekspozycję na media. Na przykład, protesty rolników w Polsce [latem 2024] zysały dużą uwagę mediów i były często wspomniane przez dzieci. To pokazuje, jak wydarzenia społeczno-polityczne mogą wpływać na poczucie bezpieczeństwa i dobrostan dzieci.

Czuję się bezpiecznie, mimo że ostatnio są protesty i niektóre postawy negatywne wobec Ukraińców. Ale teraz, kiedy znam polski, mogę bezpośrednio odpowiadać na zaczepki lub problemu

(Chłopiec, 16, Warszawa).

Czuję się bezpiecznie, ale ostatnie protesty rolników z syrenami przypomniły mi wojnę w Ukrainie

(Chłopiec, 16, Warszawa).

Po ostatnich wydarzeniach lepiej być cicho na ulicy i nie pokazywać, że jesteś Ukraińcem, ale poza tym czuję się bezpiecznie

(Dziewczyna, 17, Gdynia).

Czuję się bezpiecznie w Polsce, jeśli nie czytam wiadomości, ale jeśli słucham wiadomości, czuję się mniej bezpiecznie. Były te protesty [rolników], białoruska dziewczyna została zgwałcona, sytuacja się zaostrza, trochę się boję. Może w Ameryce czułabym się bezpieczniej? Czasami ludzie pytają moją mamę i mnie, dlaczego mówimy po rosyjsku. Zdarzały się skargi na nasz język na ulicy. Ale to nie zaczęło się od razu; dzieje się to dopiero ostatnio. Starsi ludzie na ulicy czasami podchodzą do nas i mówią coś niemiłego

(Dziewczyna, 16, Warszawa).

Przerwane relacje społeczne

W relacjach 38 dzieci widać wpływ zaburzonych relacji społecznych w nowym kraju. Najczęściej chodziło o zerwane więzi i utratę kontaktu z przyjaciółmi. Ponadto, 21 dzieci zgłosiło rozdzielanie od członków rodziny, w tym dziadków lub rodziców. W niektórych przypadkach rozdzielanie było tymczasowe, a dziadkowie dołączyli do dzieci kilka miesięcy po eskalacji konfliktu.

Czynniki ryzyka

Spędzam tyle czasu na TikToku czy Telegramie, bo nie mam tutaj przyjaciół

(Dziewczyna, 15, Katowice).

Tęsknię za moją przyjaciółką, która została w Kramatorsku i nie mogła opuścić Ukrainy

(Dziewczyna, 17, Gdynia).

Nie mam już żadnych przyjaciół w Ukrainie. Ostatni został zabrany, wszyscy pojechali gdzie indziej, nie do Polski

(Chłopiec, 12, Warszawa).

W Ukrainie miałam grupę przyjaciół. Kiedy przyjechałam tutaj, byłam całkowicie przygnębiona, bo byłam sama

(Dziewczyna, 12, Warszawa).

Mój tata i babcia są w Ukrainie. Nie rozmawiam z nimi często

(Dziewczyna, 13, Katowice).

Ponieważ moi rodzice mieszkają w okupowanej strefie, niemożliwe jest, abyśmy się odwiedzali

(Dziewczyna, 16, Gdynia).

Nostalgia i tęsknota za domem

Nostalgia i tęsknota za domem były bardziej wyraźne w tym cyklu monitoringu co prawdopodobnie związane jest z długotrwałym procesem przesiedlenia i kryzysem. 17 dzieci bezpośrednio wspomniało o uczuciach tęsknoty, szczególnie za domem, ojcem (często służącym w wojsku) i dziadkami.

Tęsknię za moim tatą i przyjaciółmi. Mój telefon jest zepsuty, więc nie mogę z nim rozmawiać. Bardzo tęsknię za moją rodziną. Mój tata jest w wojsku, tęsknię za nim. Spotkaliśmy się kilka razy w Ukrainie, na weekend, kiedy udało mu się wrócić do domu

(Chłopiec, 13, Warszawa).

Przyjechałam z Chersonia z moim starszym bratem, który jest także moim opiekunem. Nasi rodzice zostali w Ukrainie

(Dziewczyna, 16, Katowice).

Dzieci wyrażały również tęsknotę za swoim krajem, codziennymi rutynami i elementami kulturowymi, takimi jak jedzenie. Często wspomniane były smaki barszczu i ukraińskich słodczy, a także takie aktywności jak podążanie za swoimi pasjami czy spędzanie czasu w ulubionych miejscach z dzieciństwa, takich jak place zabaw i ulubione sklepy.

Z jednej strony mój stan psychiczny poprawił się tutaj, ale z drugiej strony nie mam tutaj żadnych hobby. Tęsknię za tym i czuję wielką nostalgię za Ukrainą

(Chłopiec, 17, Warszawa).

Ciastka są lepsze w Ukrainie. Wszystko lepiej smakowało w Ukrainie

(Dziewczyna, 16, Gdynia).

Chciałabym zabrać stąd jakieś rzeczy z domu, jak album ze zdjęciami, żeby mieć wspomnienie z Ukrainy

(Dziewczyna, 15, Katowice).

Te uczucia nostalgii, samotności i tęsknoty za znanymi rutynami czy elementami kulturowymi uwypuklają emocjonalne skutki przemieszczenia, które mogą prowadzić do trwałego stresu psychicznego, takiego jak lęk, depresja czy beznadziejność. Dla dzieci może to utrudniać ich rozwój i integrację w nowym środowisku. Może pojawić się rozbita tożsamość, zwłaszcza gdy przemieszczenie trwa dłużej. Rozdzielenie od znanych sieci społecznych często prowadzi do poczucia izolacji i braku wsparcia, co zwiększa podatność na przemoc rówieśniczą i dyskryminację.

Stres związany z sytuacją ekonomiczną domostwa

Mój nastrój bardzo się pogorszył tutaj. Muszę ciągle opiekować się rodzeństwem i innymi dziećmi, a wychodzę tylko wtedy, gdy pokłócę się z rodziną i wychodzę. Nigdy ich nie ma. Czuję się gorzej niż w Ukrainie

(Dziewczyna, 14, Warszawa).

Trudności ekonomiczne

Dzieci borykające się z trudnościami ekonomicznymi, takimi jak brak dostępu do jedzenia czy przejmowanie obowiązków rodzinnych, zgłaszają wzrost stresu i poczucie izolacji, co może przyczyniać się do zwiększonego ryzyka problemów ze zdrowiem psychicznym. Brak wsparcia psychologicznego i społecznego może prowadzić do lęku, depresji i innych trudności emocjonalnych. Dodatkowo, ubóstwo może pogłębiać wykluczenie społeczne, gdy dzieci nie mają zasobów (takich jak podstawowe materiały szkolne, posiłki czy rzeczy do zabawy), co może prowadzić do ich wykluczenia lub marginalizacji.

Trzeba płacić za stołówkę, więc nie jem w szkole

(Chłopiec, 14, Warszawa).

W Ukrainie miałam rower, tutaj niestety nie. Jest za drogi i trzeba by na niego uważać, żeby go nie ukradli

(Chłopiec, 16, Warszawa).

Czasami trudno znaleźć tutaj pomoc. Byliśmy już w wielu urzędach, bo nie otrzymywałem 800+ przez ponad rok. Zwracaliśmy się do różnych prawników, ale przepisy zmieniają się cały czas i przestaliśmy próbować

(Chłopiec, 16, Warszawa).

Stres ekonomiczny często zmusza dzieci do podejmowania pracy lub wspierania finansowo rodzin, zarówno formalnie, jak i nieformalnie, co potwierdza sekcja dotycząca ryzyka pracy dzieci.

Niższe dochody rodziców zwiększają ryzyko pracy dzieci. Inny czynnik zwiększający to ryzyko to brak dostępu do systemu edukacyjnego lub opisana wcześniej ekskluzywna i często niebezpieczna sytuacja w szkołach. Badacze wskazują również, że wiek przyjazdu jest czynnikiem nasilającym ryzyko. Dzieci, które przyjeżdżają do kraju przyjmującego po 8. roku życia, są bardziej narażone na pracę dzieci (wszyscy nasi respondenci przyjechali po 8. roku życia). Dlatego szczególnym celem tego monitoringu była analiza sytuacji dzieci powyżej 12. roku życia.

Podczas oceny ryzyka istotne jest uwzględnienie gospodarstw domowych, w których głową rodziny jest samotna matka — to istotny czynnik ryzyka (w tej grupie znalazło się 32 dzieci, prawie 50% respondentów). Inne czynniki kształtujące ryzyko w kontekście składu rodziny to liczba rodzeństwa (15 uczestników monitoringu miało więcej niż dwoje rodzeństwa, a największa rodzina liczyła 11 osób), obecność starszych członków rodziny (11 rodzin) oraz nieobecność jednego z rodziców (tylko w 9 przypadkach dzieci były w Polsce z oboma rodzicami).

Ważne jest również uwzględnienie ram prawnych (w kontekście pracy dzieci), które, choć nie różnią się znacznie między Polską a Ukrainą, w praktyce mogą mieć pewne różnice, jak potwierdzają relacje dzieci uchodźców:

W Polsce muszę poczekać, aż będę miał 16 lat, żeby móc pracować, a na Ukrainie mógłbym zacząć pracować mając 14 lat

(Chłopiec, 15, Gdynia).

Zakwaterowanie w Polsce

W większości przypadków trudności ekonomiczne były związane z **niewystarczającym, niestabilnym lub tymczasowym mieszkaniem**. Ponad 31 dzieci zgłosiło problemy w tej kwestii (16 z nich obecnie mieszka w ośrodkach zbiorowego zakwaterowania, podczas gdy większość pozostałych dzieci miała doświadczenie mieszkania w polskich rodzinach w ramach programu 40+ lub w ośrodkach zbiorowego zakwaterowania wcześniej).

Niestabilne warunki mieszkaniowe, pogłębiające się przez niepewność finansową, sprzyjają poczuciu niepewności, lęku i chronicznego stresu. Opis sytuacji dziecka, które obawia się utraty schronienia — „Jeśli hostel zostanie zamknięty, nie wiem... nie mamy wystarczająco pieniędzy na to” (dziewczyna, 16) — pokazuje stres związany z brakiem pewności co do miejsca zamieszkania, co może nasilać lęki i prowadzić do braku zaufania do systemów wsparcia społecznego.

Teraz, po śmierci mojej babci, wynajmujemy pokój z mamą. Moja mama nie ma stałej pracy. Pracowała w ośrodku dla uchodźców, ale odmówili jej wypłaty

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Nasz tata wynajmuje teraz inne mieszkanie, ponieważ ceny w tym schronisku są dla niego nieosiągalne, więc mieszkam tylko z mamą i braćmi, bo nie ma opłat za dzieci w ośrodku zakwaterowania zbiorowego

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Wiele z dzieci zgłasza, że mieszkało w różnych tymczasowych miejscach, takich jak schroniska, hostele, domy rodzinne czy obiekty przypominające kościoły. Częste przeprowadzki bywają efektem zamknięcia OZZ lub wygaśnięcia umów o tymczasowe zakwaterowanie (np. zakończenie programu 40+) lub trudności w opłaceniu czynszu. W tej grupie respondentów 30 dzieci zgłosiło, że przynajmniej raz zmieniły miejsce pobytu od momentu przyjazdu do Polski.

Bardzo często zmieniałem miejsce zakwaterowania odkąd przyjechalśmy

(Chłopiec, 13, Gdynia).

Na początku mieszkaliśmy u polskiej rodziny, potem przeprowadziliśmy się kilka razy do różnych schronisk

(Dziewczyna, 17, Katowice).

Tego rodzaju niestabilność zakłóca codzienne rutyny dzieci, co może utrudniać im nawiązywanie kontaktów towarzyskich, adaptację w szkole i tworzenie poczucia normalności. Dla dzieci brak stabilności nasila uczucie niepewności i może prowadzić do trudności emocjonalnych, są bowiem zmuszone wielokrotnie dostosowywać się do nowych warunków i oczekiwać.

Na początku trafiliśmy do tymczasowego ośrodka, a po jakimś czasie do tego schroniska. Teraz to schronisko też się zamyka, więc musimy się znowu przeprowadzić. Nie stać nas na wynajem mieszkania, zaproponowano nam przeprowadzkę bardzo daleko stąd, do innego ośrodka zakwaterowania zbiorowego. Jeśli tam zamieszkamy, będę musiał wstawać o 5 rano, żeby dotrzeć do technikum

(Chłopiec, 15, Katowice).

Nie mam własnego pokoju, mieszkam w salonie, to jakby korytarz, więc nie mam żadnej przestrzeni dla siebie

(Dziewczyna, 13, Katowice).

Po tym, jak moi rodzice przyjechali do Warszawy, zaczęliśmy mieszkać razem w tym schronisku. Wszyscy mieszkamy w jednym pokoju, to bardzo trudne. Moim jedynym życzeniem jest mieć trochę przestrzeni dla siebie

(Chłopiec, 15, Warszawa).

Często występującym problemem są **przeludnione warunki mieszkaniowe**, w których wiele rodzin lub osób dzieli jedno pomieszczenie. Brak prywatności i przestrzeni osobistej ogranicza autonomię dzieci, co prowadzi do frustracji, poczucia bezsilności i stresu. Takie warunki utrudniają dzieciom posiadanie przestrzeni do osobistego rozwoju, takich jak miejsce do nauki czy zabawy, które są kluczowe dla ich zdrowia psychicznego i emocjonalnego. Przeludnienie zwiększa także ekspozycję na konflikty, ponieważ dzieci często znajdują się w bliskim kontakcie z obcymi osobami lub rodzinami, co czasami prowadzi do napięć związanych na tle pochodzenia lub naruszeniem przestrzeni osobistej.

Wszyscy mieszkamy w jednym pokoju w schronisku z jeszcze jedną rodziną. Jest nas pięcioro i dwa zwierzęta w jednym pokoju. Mielismy wcześniej szynszyla, ale zmarł. Chcieli się pozbyć pluskiew w schronisku, a szynszyla podobno zjadła truciznę, więc zdecydowaliśmy się nie mieć zwierząt, dopóki nie będziemy mieć stałego mieszkania

(Dziewczyna, 14, Warszawa).

Wiele dzieci wspomina o ograniczonych lub substandardowych warunkach kuchennych i wspólnych lub niewystarczających łazienkach. Brak w pełni funkcjonalnych kuchni często skutkuje poleganiem na gotowych lub paczkowanych produktach spożywczych, które mogą być niedostateczne pod względem wartości odżywczych, wpływając na zdrowie fizyczne dzieci. Ponadto, wspólne i ograniczone dostępy do łazienek mogą negatywnie wpłynąć na higienę, co jest kluczowe dla ogólnego zdrowia i dobrostanu dzieci.

W schronisku jest kuchnia, ale bez kuchenki. Moja mama rzadko może gotować, jemy tylko coś, co nie wymaga gotowania na kuchenke. Jemy dużo gotowych produktów ze sklepów. Tęsknię za domowym jedzeniem

(Dziewczyna, 13, Warszawa).

Nie mogłam tutaj jeść. Straciłam tutaj 5 kg, potem przeprowadziliśmy się do innego schroniska i trochę się poprawiło

(Dziewczyna, 15, Warszawa).

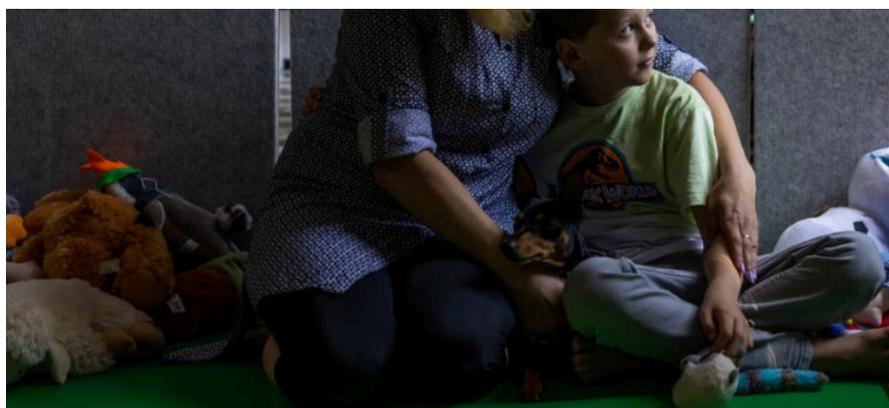
Dodatkowo, brak zajęć pozalekcyjnych lub aktywności społecznych w schroniskach ogranicza tak zwaną „trzecią przestrzeń”, którą dzieci często określają jako miejsce, w którym mogą rozwijać zainteresowania, nawiązywać relacje społeczne i czuć się swobodnie poza domem i szkołą. Bez tego miejsca dzieci zostają „błąkając się po korytarzach”.

Brakuje dodatkowych zajęć dla dzieci tutaj. Słyszałam teorię trzech miejsc: jest to dom, miejsce pracy lub instytucja edukacyjna, gdzie się uczymy, a trzecie miejsce to dla duszy, na hobby i oderwanie się od szkoły i domu. Myślę, że nie mamy trzeciego miejsca i dzieci po prostu błąkają się po korytarzach schroniska.

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Ważne jest, że trudności ekonomiczne i niestabilne warunki mieszkaniowe narażają dzieci uchodźcze, zwłaszcza dziewczęta, na większe **ryzyko przemocy ze względu na płeć**. Wspólne zakwaterowanie z minimalną prywatnością oznacza, że dzieci znajdują się w bliskim kontakcie z obcymi dorosłymi i innymi rodzinami, czasami przy ograniczonym nadzorze i ochronie. Brak prywatności może stworzyć niebezpieczne środowisko. Zwiększa narażenie dzieci na potencjalnych sprawców. Pokazuje to jeden z przypadków w tym raporcie.

Zdjęcie: Anna Liminowicz dla IRC

Czuje się bezpiecznie, kiedy nic nie zagraża mojemu życiu

(Dziewczyna, 16, Warszawa).

Dane wskazują, że postrzeganie bezpieczeństwa przez dzieci uchodźcze ma wiele wymiarów, które obejmują aspekty fizyczne, społeczne i emocjonalne. W Polsce ogólnie dzieci odczuwają większe poczucie bezpieczeństwa fizycznego w porównaniu z Ukrainą (tylko 3 dzieci wskazały inaczej), jednak interakcje społeczne, towarzystwo i czynniki środowiskowe mają istotny wpływ na codzienne poczucie bezpieczeństwa tych dzieci. Ich poczucie bezpieczeństwa często pokrywało się z obszarami zidentyfikowanych zagrożeń.

Dzieci często kojarzyły bezpieczeństwo ze stabilnymi warunkami mieszkaniowymi i dostępem do podstawowych potrzeb:

„Bezpieczeństwo to, gdy jest Ci ciepło. W Białymstoku w domu było bardzo zimno. Bezpieczeństwo to także, gdy masz normalne warunki życia”

(Chłopiec, 15 lat, Katowice).

Zgodnie ze wskazanymi zagrożeniami, niektóre dzieci wspominały o interakcjach z polskimi rówieśnikami, które negatywnie wpływały na ich poczucie bezpieczeństwa. Niektóre odpowiedzi dotyczyły konkretnych obaw w przestrzeni publicznej, takich jak spotkania z osobami pod wpływem alkoholu czy chodzenie po ulicy późno w nocy. Dla niektórych bezpieczeństwo zależało od obecności innych osób wokół nich. Uzależnione było to od tego, czy były same, czy w towarzystwie zaufanych osób: „Bezpieczeństwo to, kiedy nie jestem sama” i poczucie bezpieczeństwa w obecności rodziny i przyjaciół.

Porównania między Polską a Ukrainą pojawiły się w odpowiedziach dzieci. Część z nich wskazuje, że poczucie bezpieczeństwa w Polsce wynika z braku zagrożeń związanych z wojną, podczas gdy inne dzieci podkreślają, że w Ukrainie czuły się bezpieczniej dzięki znajomości otoczenia i mniejszym rozmiarom społeczności.

Moje poczucie bezpieczeństwa zostało zachwiane, gdy musieliśmy opuścić Ukrainę z powodu eksplozji w pobliżu

(Chłopiec, 15, Katowice).

Dla kilkorga dzieci poczucie bezpieczeństwa było ściśle związane ze stanem emocjonalnym, takim jak poczucie „spokoju” lub „brak niepokoju”. Odzwierciedla to emocjonalny i psychiczny aspekt bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwo to, kiedy nie czuję niepokoju. W Ukrainie tak było, teraz tak już nie czuję

(Dziewczyna, 17, Gdynia).

Bezpieczeństwo to, gdy jesteś blisko osoby, której ufasz. Czuję się tak przy mojej mamie

(Dziewczyna, 12, Warszawa).

Zdjęcie: Anna Liminowicz dla IRC

Czynniki ochronne

Lista przedstawia czynniki zidentyfikowane podczas wywiadów. Poniżej znajdują się opisy tych, które były najczęściej wspomniane w odpowiedziach dzieci.

Indywidualne:

- Hobby i pasje
- Ścieżki edukacyjne wspierające i inkluzywne
- Indywidualna agencja/poczucie kontroli
- Zaangażowanie obywatelskie
- Poczucie własnej wartości

Rodzinne:

- Jakość środowiska domowego
- Pozytywne funkcjonowanie rodziny
- Wsparcie rodzicielskie i nadzór rodzicielski

Na poziomie wspólnoty i szkoły:

- Akceptacja w społeczności
- Wsparcie rówieśnicze
- Wsparcie społeczne od nauczycieli
- Dostęp do usług opieki i wsparcia

Społeczne (makro):

- Wsparcie dla osób z doświadczeniem migracji

Rezyliencja wynika z kombinacji czynników ochronnych, ponieważ ani cechy osobiste, ani samo środowisko społeczne nie gwarantują pozytywnych wyników dla dzieci. Do najczęściej wymienianych, opartych na dowodach, czynników ochronnych należą samoregulacja, wsparcie rodziny, szkoły i rówieśników. Raport skupia się na tych, które były najczęściej podkreślane w opowieściach dzieci.

W 27 relacjach dzieci widocznie wzmocnionym czynnikiem ochronnym były **pasje i hobby dzieci**. Wiele dzieci uchodźczych nadal angażuje się w hobby, które sprawiały im przyjemność w Ukrainie, takie jak rysowanie, gra na instrumentach muzycznych lub uczestnictwo w sportach. Aktywności te mogą stanowić pomoc w zachowaniu poczucia tożsamości i stabilności w obliczu wyzwań związanych z przesiedleniem.

Jednocześnie ich historie podkreślają, jak udział w zajęciach grupowych, takich jak gra w siatkówkę czy uczestnictwo w zajęciach tanecznych, nie tylko zapewnia przyjemność, ale również sprzyja nawiązywaniu przyjaźni i ułatwia integrację w nowych społecznościach.

Lubię grać w tenisa, graliśmy w to w obu polskich szkołach. W poprzedniej szkole grali w tenisa lepiej niż w tej, ale mamy fajną grupę tutaj

(Chłopiec, 12, Warszawa).

Moje hobby nie zmieniły się zbytnio od czasów Kijowa. Nadal lubię rysować. Często odwiedzam „Vchasno” w Gdyni, gdzie robimy bransoletki, rysujemy i gramy w gry. W Kijowie brałam udział w podobnych zajęciach. Czuję, że mam wszystko, czego potrzebuję tutaj. Jest super

(Dziewczyna, 13, Gdynia).

Moją pasją jest gra w koszykówkę. Budzę się i biorę udział w zajęciach online w Ukrainie, a tutaj w Polsce czasem gramy w koszykówkę na podwórku z grupą przyjaciół, tak jak robiłam to przez 6 lat w Donbasie, a teraz na szczęście kontynuuję to tutaj

(Dziewczyna, 16, Warszawa).

Dla wielu z tych dzieci hobby te pełnią także ważną rolę w regulacji emocji i łagodzeniu stresu. Aktywności twórcze — takie jak rysowanie, pisanie poezji, tworzenie muzyki czy granie w gry — stanowią terapeutyczną formę wyrażania emocji, pomagając dzieciom przetwarzać swoje uczucia i znaleźć chwile spokoju. Ponadto pasje, takie jak programowanie, sztuka czy nauka nowych języków, przyczyniają się do rozwoju osobistego, dając dzieciom umiejętności, które będą zgodne z ich aspiracjami i przyszłymi celami.

Czynniki ochronne

Gra na instrumencie lub spanie to dwie rzeczy, które mnie uspokajają

(Dziewczyna, 12, Katowice).

Moje hobby w Warszawie to siłownia, pływanie, gry komputerowe, a powoli zaczynam uczyć się programowania. Chciałbym studiować to w przyszłości

(Chłopiec, 16, Warszawa).

Aktywność fizyczna i zainteresowanie sportem są również istotnymi elementami życia dzieci w Polsce. Udział w takich aktywnościach jak karate, piłka nożna czy chodzenie na siłownię nie tylko sprzyja zdrowiu fizycznemu, ale także wspiera dobre samopoczucie psychiczne dzięki aktywnemu stylowi życia. Warto zauważyć, że niektóre dzieci odkryły nowe hobby od momentu przyjazdu do Polski, rozwijając nowe zainteresowania i pasje.

Znalazłam kursy języka koreańskiego, uczę się i bardzo mi się to podoba

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Wspierające i inkluzywne ścieżki edukacyjne były najczęściej związane z nauką języka polskiego. Dzieci korzystały z lekcji języka polskiego w szkole, ale często wspominały również o uczęszczaniu na pozalekcyjne kursy języka polskiego, organizowane przez NGO, zarówno stacjonarnie, jak i online.

Chodzę na kursy języka polskiego w lokalnym centrum społecznym, tam nauczyłem się języka

(Chłopiec, 12, Gdynia).

Łącznie 26 dzieci bezpośrednio wspomniało o aktywnym uczestnictwie w nauce języka polskiego, a 16 z nich podkreśliło korzyści, jakie z tego płynęły. W niektórych przypadkach pomoc ze strony rodziców i przyjaciół była również widoczna.

Mój tata nauczył mnie, jak tworzyć zdania po polsku, to bardzo mi pomogło. Miałem też kolegę, który znał rosyjski i pomagał mi z lekcjami oraz tłumaczeniem

(Chłopiec, 15, Warszawa).

Znam język polski lepiej niż moi rodzice, którzy są tu dłużej ode mnie. Zawsze proszą mnie, żebym coś przetłumaczyła, nie wiem, jak oni radzą sobie z Polakami, skoro znają ten język gorzej niż ja

(Dziewczyna, 12, Katowice).

W kilku przypadkach (n=5) dzieci wspomniały o nauce języka polskiego na własną rękę, podkreślając wysiłek wymagany w tym procesie.

Nauczyłem się polskiego samodzielnie, bez żadnych kursów

(Chłopiec, 15, Gdynia).

Inną formą wsparcia w nauce, choć rzadko wspomnianą, była obecność asystentów międzykulturowych. Tylko siedmioro respondentów zaznaczyło, że spotkało się z taką pomocą w trakcie swojej edukacji w Polsce. Wskazano, że asystenci ci przede wszystkim pomagali przy odrabianiu prac domowych i rzadko byli obecni podczas lekcji.

Był asystent międzykulturowy i było to bardzo ważne, mieć kogoś, kto zna ukraiński i może wszystko wyjaśnić podczas lekcji, które prowadzone były po polsku

(Dziewczyna, 16, Warszawa).

Mamy asystenta międzykulturowego, ale pojawia się rzadko. Dobrze rozumiem polski, miałam kursy, a nauczyłam się go też w szkole

(Dziewczyna, 16, Warszawa).

Czynniki ochronne

Tutaj w szkole jest inaczej, mogę zadawać pytania i rozmawiać. Nie wiem, dlaczego tak jest, ale dobrze komunikuję się z nauczycielami

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Kilkoro dzieci (n=6) podkreśliło wsparcie, które otrzymały od nauczycieli, w tym wsparcie społeczne i emocjonalne.

Jeśli potrzebowałabym rady, to poszłabym do wychowawczynie (kobieta z Polski), którą mieliśmy w zeszłym roku. Jest młoda i miła, zawsze mnie wspierała, tęsknię za nią. Tutaj możecie zobaczyć zdjęcie z naszej klasy

(Dziewczyna, 15, Warszawa).

W dwóch historiach dzieci wspomniały, że to właśnie wsparcie, jakie otrzymały od nauczycieli, sprawiło, że „łatwiej było przystosować się do polskiej szkoły,” jak zauważył 13-letni uczeń z Gdyni. W kilku przypadkach dzieci wspomniały, że nauczyciele starali się wszystko wyjaśniać w sposób jasny i byli pomocni, jeśli dzieci obcojęzyczne potrzebowały dodatkowego wyjaśnienia, co sprawiło, że czuły się „bezpieczniej” w szkole.

Wsparcie rówieśnicze

W kontekście wyzwań szkolnych oraz ogólnego wsparcia dzieci podkreślały znaczenie swoich przyjaciół. **W ponad 30 przypadkach wymieniali, że w pierwszej kolejności szukają pomocy u przyjaciół (często tych, którzy pozostali w Ukrainie).** Te więzi zapewniały stabilność w poruszaniu się po niepewności związanej z przesiedleniem, a rówieśnicy pomagali w rozwiązywaniu problemów i udzielali wsparcia emocjonalnego.

Kiedy coś się dzieje w moim życiu, od razu dzielę się tym z przyjaciółmi. Ilu mam przyjaciół? Nigdy nie jest ich za dużo

(Dziewczyna, 14, Warszawa).

W 29 przypadkach dzieci wskazały na wsparcie ze strony rodziny i rodziców, głównie matek. Część z nich polega również na rodzeństwie i innych członkach rodziny (dziadkowie, kuzyni). Mniejsza grupa zwraca się po pomoc do psychologów lub, jak wcześniej wspomniano, do nauczycieli, podczas gdy inne dzieci pozostają samodzielne.

Zwrócę się do mamy po wsparcie. Zależy od sytuacji, ale z mamą mamy relację pełną zaufania

(Dziewczyna, 13, Katowice).

Kiedy coś dobrego lub złego wydarzy się w moim życiu, od razu dzielę się tym z rodziną i przyjaciółmi. Jeśli potrzebuję rady, to najpierw zajrzę do Google, potem zapytam przyjaciół, rodziców, wszystkich, i przeanalizuję wszystkie rady, a na końcu podejmę własną decyzję

(Dziewczyna, 14, Warszawa).

Jako czynnik ochronny, wsparcie rodziców i rodzicielska uważność były szczególnie widoczne w historiach 18 dzieci.

Zwracam się do mamy, ona zauważa, kiedy jestem w złym nastroju, uspokaja mnie i zawsze doradza

(Dziewczyna, 12, Katowice).

Kiedy dzieci odnosiły się do pozytywnych aspektów swojego środowiska domowego, najczęściej podkreślały posiadanie własnej przestrzeni i własnego pokoju.

Teraz mam swoją własną przestrzeń, mam swój pokój

(Dziewczyna, 14, Gdynia).

Czynniki ochronne

W kilku przypadkach dyskusje na temat wspierającego środowiska wokół dzieci dotyczyły **otwartości społeczeństwa goszczącego w Polsce**. W czterech przypadkach dzieci zauważyły pozytywne przyjęcie, jakie spotkały ze strony Polaków. Wspominały także o możliwościach, jakie daje im pobyt w Polsce oraz perspektywach związanych z edukacją.

Myślę, że życie w Polsce daje więcej perspektyw. Jest przyjemniej i bezpieczniej. Ludzie tutaj są bardziej tolerancyjni. Miło jest być tutaj, nie boję się wyróżniać

(Dziewczyna, 17, Warszawa).

Wspierające środowisko dla niektórych dzieci oznaczało również przewidywalne rutyny i więcej czasu na odpoczynek (w przypadku dzieci uczęszczających do polskiego systemu edukacji). Jak w poprzednich cyklach, dzieci wspominały o większej ilości czasu wolnego, dzięki braku pracy domowej. Istotność rutyny była szczególnie zauważalna wśród dzieci, które nie mieszkały w centrach zbiorowego zakwaterowania. Najczęściej podkreślały to dzieci mieszkające z rodzicami w wynajmowanych mieszkaniach, uczęszczające do polskich szkół, mające czas na realizowanie swoich pasji i spędzanie czasu z przyjaciółmi.

Myślenie o przyszłości i planach związanych z edukacją pojawiło się również w kontekście poszukiwania informacji o dostępności uczelni wyższych i możliwościach studiowania w Polsce. Dotyczyło to kilku 17-latków. Wątpliwości i potrzeby informacyjne w tej kwestii dotyczyły egzaminów wstępnych, harmonogramu składania aplikacji, wymaganych dokumentów oraz kryteriów przyjęć na uczelnie. Dzieci wskazały, że proces aplikacji nie był dla nich do końca jasny.

Chcę dostać się na Politechnikę, ale nie wiem, jaki dokładnie wynik z egzaminu wstępnego jest tam wymagany. Szukam informacji głównie samodzielnie online, z konkretnymi zapytaniami dotyczącymi możliwości akademickich

(Chłopiec, 16, Warszawa).

Dzieci nie odnosiły się do czynników ochronnych na poziomie makro. Niemniej jednak, w ciągu miesięcy spędzonych w Polsce, zaszły istotne zmiany w ochronie dzieci, które mogą mieć pozytywny wpływ na bezpieczeństwo dzieci. Najważniejszą z nich była tzw. ustawa Kamilka, która wprowadziła obowiązek przestrzegania standardów ochrony dzieci przez wszystkie instytucje będące w kontakcie z dziećmi.

Zdjęcie: Karolina Jonderko dla IRC

Raport Monitoringu Ochrony Dzieci koncentruje się wyłącznie na głosach i perspektywach dzieci.

Niemniej jednak, przy czytaniu tego raportu warto również zapoznać się z informacjami zawartymi w raporcie Monitoringu Ochrony IRC oraz innych lokalnych publikacjach, które dostarczają szerszego obrazu ogólnej sytuacji uchodźców w Polsce.

W cyklu Q2 raportu IRC PM skupiono się na rosnącej liczbie zgłoszeń dotyczących dzieci przeżywających myśli samobójcze i podejmujących próby samobójcze. Kwestia ta była szczególnie podkreślana przez organizacje pozarządowe specjalizujące się w MHPSS dla dzieci cudzoziemskich.

W 2021 i 2022 roku w Polsce odnotowano wzrost liczby prób samobójczych i samobójstw wśród dzieci. Jednak najnowsze dane z 2023 roku wskazują, że ten trend wzrostu został zatrzymany, co potwierdzają suicydologicy. Eksperci ci zwracają również uwagę na konieczność unikania sensacyjnych nagłówków, ostrzegając przed kontrproduktywnymi skutkami publikowania "negatywnych statystyk", odwołując się do "efektu Werthera", który może przyczynić się do wzrostu prób samobójczych.

Podkreślenie tych ryzyk w raportach IRC ma na celu wskazanie obszarów wymagających monitorowania oraz wdrażania rozwiązań. Uwzględnia to opinie lokalnych aktywistów i ekspertów oraz zidentyfikowane ryzyka zdrowia psychicznego dzieci w tym raporcie. Statystyki państwowe nie dzielą danych według pochodzenia i statusu uchodźcy, co jest kluczowe w kontekście planowania inicjatyw zdrowia psychicznego oraz zapobiegania próbom samobójczym wśród dzieci uchodźców.

W tym kontekście zwrócono również uwagę na rolę przemocy rówieśniczej — podkreśloną w tym raporcie — oraz jej wzrost w ostatnich latach. Dzieci, które doświadczyły przemocy ze strony rówieśników, statystycznie są siedem razy bardziej narażone na podjęcie próby samobójczej niż ich rówieśnicy, którzy nie mieli takich doświadczeń. W związku z tym, monitorowanie sytuacji dzieci uchodźców jest szczególnie istotne.

W kontekście szkół, które są wyraźnie obecne w opowieściach dzieci, CEO zauważa, że czas reakcji kryzysowej na obecność dzieci cudzoziemskich w szkołach już minął. Potwierdzają to również wyniki raportu z 2024 roku Rady Europy i Grupy Konsultacyjnej ds. Dzieci Ukrainy (CGU). Polskie szkoły stały się wielokulturowe, z jednym uczniem na każde 15, który pochodzi z innego kraju niż Polska. Według danych CEO, przez ponad dwa lata od eskalacji wojny w Ukrainie, polskie szkoły na stałe włączyły około 134 000 dzieci i młodzieży z Ukrainy do polskiego systemu edukacji, co stanowi 7% wszystkich uczniów w polskich szkołach. Czynniki ochronne zidentyfikowane przez IRC oraz raporty innych organizacji wskazują, że dzieci coraz lepiej adaptują się do polskiego systemu edukacyjnego oraz jego formalnych i nieformalnych zasad.

Mimo to, raporty z ostatniego roku szkolnego (2023/2024) potwierdzają wnioski IRC dotyczące ograniczonej integracji uczniów z Ukrainy. W praktyce często obserwuje się oddzielne społeczności uczniów, które funkcjonują równolegle, z wyraźnymi podziałami. Zjawisko dyskryminacji wśród uczniów polskich stało się bardziej widoczne. Zwrócono uwagę na normalizację obecności uczniów z Ukrainy w szkołach. Niemniej jednak, jedną z konsekwencji tego jest brak wielokulturowości w zarządzaniu szkołami. CEO zwraca uwagę na trwającą dwutorowość tego problemu, który, mimo teoretycznego uznania wartości wielokulturowości, w praktyce często zostaje zastąpiony działaniami ukierunkowanymi na asymilację.

Kolejnym wyzwaniem jest brak jednolitych danych o liczbie dzieci ukraińskich w Polsce i w polskich szkołach, w tym o dzieciach "wypadających z systemu". Eksperci podkreślają konieczność skupienia się na tej grupie, szczególnie w kontekście ryzyka pracy dzieci. Zaniepokojenie to potwierdza regionalny raport UNHCR, który wskazuje na ryzyka, takie jak brak dostępu do edukacji, mniejsze szanse na ukończenie szkoły oraz większa podatność na wykorzystywanie seksualne i przemoc ze względu na płeć.

8 Zobacz więcej: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Ogólnopolska diagnoza skal i uwarunkowań krzywdzenia dzieci, Warszawa 2018. Aby przeciwdziałać problemom braku integracji i przemocy rówieśniczej w szkołach: w 2024 roku Save the Children rozpoczęło kampanię społeczną „Ściąga z Gadania”. Kampania wspiera integrację ukraińskich i polskich uczniów za pomocą materiałów językowych i praktycznych podręcznych ściąg z młodzieżowymi zwrotami w dwóch językach. Zobacz kampanię: [Ściągi – ściagazgadania.pl](https://sciagazgadania.pl).

Zgodnie z danymi z Systemu Informacji Oświatowej (SIO), w dniu zakończenia zajęć dydaktycznych w roku szkolnym 2023/2024 (według stanu na dzień 21 czerwca 2024 r.), w polskich szkołach uczyło się 132 495 dzieci i młodzieży przybyłych z Ukrainy. Stanowi to około 2,6% ogółu uczniów w polskim systemie oświaty.

W czerwcu 2024 roku UNICEF opublikował raport na temat postaw młodzieży wobec MHPSS w Polsce, który pokrywa się z ustaleniami raportu IRC PM. Wskazano, że ukraińscy nastolatki chętniej korzystają z MHPSS, gdy mają pozytywne nastawienie do tych usług. Negatywne normy społeczne i stygmatyzacja, wynikające z osobistych i społecznych przekonań mogą stanowić przeszkody. Wsparcie rówieśnicze oraz płeć mają wpływ na poziom stygmatyzacji – zaangażowanie przyjaciół zmniejsza stygmatyzację, a dziewczęta zgłaszają jej niższy poziom niż chłopcy. Osoby, które skorzystały z MHPSS, są bardziej świadome stygmatyzacji, co podkreśla potrzebę dostosowania interwencji. Rekomendacje obejmują promowanie MHPSS poprzez podkreślenie korzyści osobistych, edukację rodziców, angażowanie obu płci, rozwijanie sieci wsparcia rówieśniczego, projektowanie programów uwzględniających płeć oraz wspieranie badań mających na celu redukcję stygmatyzacji i zwiększenie skuteczności.

Na podstawie danych wtórnych oraz zidentyfikowanych zagrożeń i czynników ochronnych w historiach dzieci, IRC opracowało zalecenia.

Zdjęcie: Karolina Jonderko dla IRC

ZALECENIA

Rząd Polski, szczególnie Ministerstwo Edukacji, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej

- **Mechanizmy anonimowego zgłaszania przypadków przemocy:** Należy ustanowić mechanizmy przyjazne dzieciom, które umożliwią uczniom anonimowe zgłaszanie przypadków przemocy i innych szkód, zgodnie z wymogami ustawy Kamilka (wejście w życie 15 sierpnia). Mechanizmy te powinny uwzględniać specyficzne potrzeby dzieci uchodźców i migrantów w polskich szkołach oraz zapewniać równość dostępu.
- **Poprawa jakości i dostępności danych dotyczących przemocy rówieśniczej:** Należy kontynuować monitorowanie przemocy rówieśniczej oraz opracować spójną metodologię systematycznego zbierania danych, co umożliwi skuteczne zgłaszanie przypadków i wdrażanie odpowiednich rozwiązań.
- **Polityka przeciwdziałania przemocy w szkołach:** Opracowanie i wdrożenie jasnej polityki mającej na celu zapobieganie przemocy rówieśniczej w szkołach oraz reagowanie na jej przypadki.
- **Monitorowanie przypadków porzucania szkoły:** Monitorować przypadki porzucania szkoły i opracować mechanizmy reagowania na ten problem.
- **Sesje informacyjne:** Wprowadzenie sesji informacyjnych dla dzieci dotyczących rynku pracy oraz ryzyk związanych z eksploatacją, dostosowane do ich potrzeb (a także informacje o dalszych krokach edukacyjnych).
- **Podnoszenie świadomości prawnej:** Prowadzić działania mające na celu podnoszenie świadomości prawnej oraz wspieranie odpowiedzialnej adaptacji młodzieży do rynku pracy, skierowane do dzieci i ich rodziców.
- **Monitorowanie sytuacji dzieci w ośrodkach zbiorowego zakwaterowania:** Zapewnić odpowiedni nadzór i wsparcie dla dzieci przebywających w ośrodkach zbiorowego zakwaterowania.
- **Wsparcie edukacyjne i pomoc w przejściu:** Skupić się na udzielaniu ukierunkowanego wsparcia uczniom szkół średnich oraz młodzieży kończącej szkołę podstawową.
- **MHPSS:** Zwiększyć dostęp do specjalistycznej, bezpłatnej opieki zdrowia psychicznego oraz podnieść świadomość na temat dostępności tych usług.

Trzeci sektor i sektor humanitarny

- **Rzecznictwo prowadzone przez dzieci:** Stworzenie bezpiecznego, inkluzywnego i przyjaznego dzieciom środowiska, w którym dzieci uchodźcze będą miały możliwość wyrażania swojego głosu, zgłaszania problemów i przeszkód, z którymi się borykają, oraz przedstawiania swoich perspektyw na temat potencjalnych rozwiązań.
- **Sesje informacyjne:** Wprowadzenie sesji dla dzieci na temat rynku pracy oraz ryzyk związanych z eksploatacją w pracy, dostosowanych do ich potrzeb.
- **Podnoszenie świadomości prawnej:** Planowanie działań mających na celu podnoszenie świadomości prawnej i wspieranie odpowiedzialnego wejścia nastolatków na rynek pracy, skierowanych do dzieci i rodziców.
- **Monitoring sytuacji dzieci uchodźczych** Skupienie się na bezpieczeństwie i dobrostanie dzieci uchodźców, szczególnie w ośrodkach zbiorowego zakwaterowania..
- **Informowanie o dostępnych możliwościach wsparcia:** takich jak infolinie, kanały Rzecznika Praw Dziecka itp.
- **Rzecznictwo:** Działanie rzecznicze na rzecz poprawy dostępu do usług zdrowia psychicznego, inkluzywnych dla dzieci uchodźców i migrantów.

BIBLIOGRAFIA

- Aber, J.L., Tubbs Dolan, C., Kim, H.Y., & Brown, L., 2021. Children's learning and development in conflict- and crisis-affected countries: Building a science for action. *Development and Psychopathology*, 33(2), pp. 506-521.
- Bauer, G.R., 2017. Incorporating intersectionality theory into population health research methodology: Challenges and the potential to advance health equity. *Social Science & Medicine*, 137, pp. 153-162.
- CEO, 2024. 'Co w 2. półroczu tego roku szkolnego zmieniło się w sytuacji uczniów uchodźczych i szkół?', CEO.org.pl. Available at: <https://ceo.org.pl/co-w-2-polroczu-tego-roku-szkolnego-zmieniło-sie-w-sytuacji-uczniów-uchodźczych-i-szkół/>
- CEO, 2024. Uczniowie z Ukrainy w polskiej szkole: raport. [online] Available at: https://ceo.org.pl/wp-content/uploads/2024/10/UKR-uczniowie-w-PL-szkole_raport-CEO_UNICEF_PL
- CEO, 2024. 'Co w 2. półroczu tego roku szkolnego zmieniło się w sytuacji uczniów uchodźczych i szkół?', CEO.org.pl. Available at: <https://ceo.org.pl/co-w-2-polroczu-tego-roku-szkolnego-zmieniło-sie-w-sytuacji-uczniów-uchodźczych-i-szkół/>
- CEO, 2024. Uczniowie z Ukrainy w polskiej szkole: raport. [online] Available at: https://ceo.org.pl/wp-content/uploads/2024/10/UKR-uczniowie-w-PL-szkole_raport-CEO_UNICEF_PL
- Council of Europe, 2024. Access to education for children from Ukraine in Europe: time to move from emergency response to long-term solutions, says Council of Europe study. Available at: <https://www.coe.int/en/web/education/-/access-to-education-for-children-from-ukraine-in-europe-time-to-move-from-emergency-response-to-long-term-solutions-says-council-of-europe-study>
- Demagog, 2023. Samobójstwa w 2023 roku: Analizujemy pełne dane policji. Available at: https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/samobojstwa-w-2023-roku-analizujemy-pełne-dane-policji/
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2018. Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. Available at: <https://fdds.pl/co-robimy/raporty-z-badan/2018/ogolnopolska-diagnoza-skali-i-uwarunkowan-krzywdzenia-dzieci-2018.html>
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2023. Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce 2023. Available at: https://fdds.pl/_Resources/Persistent/4/0/d/e/40de383c074981a2c2061800f8a565d2f4d53b55/Raport%20Diagnoza%20Przemocy%20wobec%20Dzieci%202023.pdf
- Garbicz, K., 2024. Ukraińskie dzieci w Polsce: dobrostan – raport. OKO.press. Available at: <https://oko.press/ukrainskie-dzieci-w-polsce-dobrostan-raport>
- International Rescue Committee, 2023. IRC Poland Child Protection Monitoring Report: Sep-Dec 2023. Available at: <https://www.rescue.org/eu/report/irc-poland-child-protection-monitoring-report-sep-dec-2023>
- Knauss, S., et al., 2023. The role of family structure in the mental health of refugee children in Europe. *Nature Communications*, 14(1), pp. 1-9. Available at: <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02438-8>
- LexLege, 2024. "Ustawa O Pomocy Obywatelom Ukrainy W Związku Z Konfliktem Zbrojnym Na Terytorium Tego Państwa - Ukraina". Lexlege.pl. Available at: <https://lexlege.pl/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-w-zwiazku-z-konfliktem-zbrojnym-na-terytorium-tego-panstwa/>
- Ministry of Education, 2024. Konsultacje publiczne rządowego programu wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży z Ukrainy „Szkoła dla wszystkich”. Available at: <https://www.gov.pl/web/edukacja/konsultacje-publiczne-rzadowego-programu-wyrownywania-szans-edukacyjnych-dzieci-i-mlodziezy-z-ukrainy-szkola-dla-wszystkich>
- Ministry of Education, 2024. Powołanie zespołu do spraw integracji edukacyjnej dzieci będących obywatelami Ukrainy. SIP LEX. Available at: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-resortowe/powolanie-zespołu-do-spraw-integracji-edukacyjnej-dzieci-bedacych-38819448>
- Ministry of Education, 2024. Uczniowie z Ukrainy w polskich szkołach – nowe rozwiązania prawne. Available at: <https://www.gov.pl/web/edukacja/uczniowie-z-ukrainy-w-polskich-szkolach--nowe-rozwiazania-prawne>
- Mról, J.T., Wójcik, M., & Pyżalski, J., 2022. Bullying – prześladowanie rówieśnicze. Prawdy i mity na temat zjawiska. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 21(4), pp. 34-85.
- Scharpf, F., Kaltenbach, E., Nickerson, A., & Hecker, T., 2021. A systematic review of socio-ecological factors contributing to risk and protection of the mental health of refugee children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 83, 101930. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101930>
- Save the Children, 2024. "Ściąga z gadania" - kampania społeczna na rzecz integracji nastolatków z Polski i Ukrainy. Available at: <https://sciagazgadania.pl/o-kampanii/>
- Sewastianowicz, M. & Rojek-Socha, P., 2024. Standardy ochrony małoletnich dla szkół – wzór. *Prawo.pl*. Available at: <https://www.prawo.pl/oswiata/standardy-ochrony-maloletnich-dla-szkol-wzor,521827.html>
- Stives, K.L., May, D.C., Mack, M., & Bethel, C.L., 2021. Understanding responses to bullying from the parent perspective. *Frontiers in Education*, 6. Available at: <https://doi.org/10.3389/educ.2021.642367>
- Tanner, A.E., et al., 2017. The association between adolescent substance use and school connectedness: A systematic review. *Journal of Adolescent Health*, 61(6), pp. 629-637. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28711191/>
- UNHCR, 2024. Staying Safe: Inter-Agency Insights on Protection and Accountability for Refugees from Ukraine.
- UNICEF, 2024. Mental Health and Psychosocial Support for Ukrainian Children and Families in Poland. Available at: <https://www.unicef.org/eca/media/35666/file/MHPSS%20report%20in%20English.pdf>
- UNICEF, 2024. Peer power: UNICEF study on Ukrainian adolescents' attitudes towards mental health support in Poland. Available at: <https://www.unicef.org/eca/press-releases/peer-power-unicef-study-ukrainian-adolescents-attitudes-towards-mental-health>
- UNICEF, Save the Children, Plan International, 2023. „Bez wątplenia jest tu fajnie; ale prawdziwy dom, to własny dom...”: Badanie subiektywnego dobrostanu dzieci i młodzieży mieszkających w Polsce w obliczu wojny w Ukrainie. Available at: <https://www.unicef.org/eca/pl/reports/bez-watplenia-jest-tu-fajnie-ale-prawdziwy-dom-wlasny-dom>
- Witkowska, H., Kicińska, L., Palma, J., Łuba, M., 2024. Zrozumieć, aby zapobiec 2024 – zachowania samobójcze wśród dzieci i młodzieży. II edycja raportu na podstawie danych KGP i serwisu www.zwjz.pl. Serwis Życie Warto Jest Rozmowy, Warszawa.
- World Health Organization, 2024. Violence against children in the European region: Evidence and action. Available at: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789289060929>
- Związek Ukraińców w Polsce.

Here's the adjusted bibliography with all references alphabetized, aligned to a consistent style, and without "accessed" at the end:

Aber, J.L., Tubbs Dolan, C., Kim, H.Y., & Brown, L., 2021. Children's learning and development in conflict- and crisis-affected countries: Building a science for action. *Development and Psychopathology*, 33(2), pp. 506-521. <https://doi.org/10.1017/S0954579420001789>

CEO, 2024. Co w 2. półroczu tego roku szkolnego zmieniło się w sytuacji uczniów uchodźczych i szkół? CEO.org.pl. <https://ceo.org.pl/co-w-2-polroczu-tego-roku-szkolnego-zmieniło-sie-w-sytuacji-uczniów-uchodźczych-i-szkół/>

Council of Europe, 2024. Access to education for children from Ukraine in Europe: Time to move from emergency response to long-term solutions, says Council of Europe study. <https://www.coe.int/en/web/education/-/access-to-education-for-children-from-ukraine-in-europe-time-to-move-from-emergency-response-to-long-term-solutions-says-council-of-europe-study>

BIBLIOGRAFIA

- Demagog, 2023. Samobójstwa w 2023 roku: Analizujemy pełne dane policji. Demagog. https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/samobojstwa-w-2023-roku-analizujemy-pelne-dane-policji/
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2018. Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. <https://fdds.pl/co-robimy/raporty-z-badan/2018/ogoinpolska-diagnoza-skali-i-uwarunkowan-krzywdzenia-dzieci-2018.html>
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2023. Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce 2023. FDDS. https://fdds.pl/_Resources/Persistent/4/0/d/e/40de383c074981a2c2061800f8a5655d2f4d53b55/Raport%20Diagnoza%20Przemocy%20wobec%20Dzieci%202023.pdf
- Garbicz, K., 2024. Ukraińskie dzieci w Polsce: Dobrostan – raport. OKO.press. <https://oko.press/ukrainskie-dzieci-w-polsce-dobrostan-raport>
- International Rescue Committee, 2023. IRC Poland Child Protection Monitoring Report: Sep-Dec 2023. <https://www.rescue.org/eu/report/irc-poland-child-protection-monitoring-report-sep-dec-2023>
- IRC, 2024. Impact of New Changes to Refugees Hosting Laws Need to Be Monitored. International Rescue Committee <https://www.rescue.org/eu/report/irc-poland-child-protection-monitoring-report-sep-dec-2023>
- Knauss, S., et al., 2023. The role of family structure in the mental health of refugee children in Europe. *Nature Communications*, 14(1), pp. 1-9. <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02438-8>
- LexLege, 2024. "Ustawa O Pomocy Obywatelom Ukrainy W Związku Z Konfliktem Zbrojnym Na Terytorium Tego Państwa - Ukraina". Lexlege.pl. <https://lexlege.pl/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-w-zwiazku-z-konfliktem-zbrojnym-na-terytorium-tego-panstwa/>
- Ministry of Education, 2024. Konsultacje publiczne rządowego programu wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży z Ukrainy „Szkoła dla wszystkich”. Gov.pl. <https://www.gov.pl/web/edukacja/konsultacje-publiczne-rzadowego-programu-wyrownywania-szans-edukacyjnych-dzieci-i-mlodziezy-z-ukrainy-szkola-dla-wszystkich>
- Ministry of Education, 2024. Powołanie zespołu do spraw integracji edukacyjnej dzieci będących obywatelami Ukrainy. SIP LEX. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-resortowe/powolanie-zespołu-do-spraw-integracji-edukacyjnej-dzieci-bedacych-38819448>
- Ministry of Education, 2024. Uczniowie z Ukrainy w polskich szkołach – nowe rozwiązania prawne. Gov.pl. <https://www.gov.pl/web/edukacja/uczniowie-z-ukrainy-w-polskich-szkołach--nowe-rozwiązania-prawne>
- Mról, J.T., Wójcik, M., & Pyżalski, J., 2022. Bullying – prześladowanie rówieśnicze. Prawdy i mity na temat zjawiska. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 21(4), pp. 34-85.
- Roddy, Á., 2022. Income and conversion handicaps: estimating the impact of child chronic illness/disability on family income and the extra cost of child chronic illness/child disability in Ireland using a standard of living approach. *European Journal of Health Economics*, 23(3), pp. 467-483.
- Scharpf, F., Kaltenbach, E., Nickerson, A., & Hecker, T., 2021. A systematic review of socio-ecological factors contributing to risk and protection of the mental health of refugee children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 83, 101930. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101930>
- Save the Children, 2024. „Ściągą z gadania” - kampania społeczna na rzecz integracji nastolatków z Polski i Ukrainy. Save the Children Poland. <https://sciagazgadania.pl/o-kampanii/>
- Sewastianowicz, M. & Rojek-Socha, P., 2024. Standardy ochrony małoletnich dla szkół – wzór. *Prawo.pl*. <https://www.prawo.pl/oswiata/standardy-ochrony-maloletnich-dla-szkol-wzor,521827.html>
- Stives, K.L., May, D.C., Mack, M., & Bethel, C.L., 2021. Understanding responses to bullying from the parent perspective. *Frontiers in Education*, 6. <https://doi.org/10.3389/educ.2021.642367>
- Tanner, A.E., et al., 2017. The association between adolescent substance use and school connectedness: A systematic review. *Journal of Adolescent Health*, 61(6), pp. 629-637. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28711191/>
- UNHCR, 2024. Staying Safe: Inter-Agency Insights on Protection and Accountability for Refugees from Ukraine.
- UNICEF, 2024. Mental Health and Psychosocial Support for Ukrainian Children and Families in Poland. UNICEF. <https://www.unicef.org/eca/media/35666/file/MHPSS%20report%20in%20English.pdf.pdf>
- UNICEF, 2024. Peer power: UNICEF study on Ukrainian adolescents' attitudes towards mental health support in Poland. UNICEF. <https://www.unicef.org/eca/press-releases/peer-power-unicef-study-ukrainian-adolescents-attitudes-towards-mental-health>
- World Health Organization, 2024. Violence against children in the European region: Evidence and action. <https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789289060929>
- Witkowska, H., Kicińska, L., Palma, J., & Łuba, M., 2024. Zrozumieć, aby zapobiec 2024 – zachowania samobójcze wśród dzieci i młodzieży. II edycja raportu na podstawie danych KGP i serwisu www.zwjzr.pl, Serwis Życie Warto Jest Rozmowy, Warszawa.
- Związek Ukraińców w Polsce, 2024. Raport – dzieci i młodzież z Ukrainy w Polsce. <https://ukraincy.org.pl/raport-dzieci-i-mlodziez-z-ukrainy-w-polsce>